

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНА
ВНЗ УКРАЇНСЬКИЙ КАТОЛИЦЬКИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ЛЬВІВСЬКА ДУХОВНА СЕМІНАРІЯ СВЯТОГО ДУХА
ФІЛОСОФСЬКО-БОГОСЛОВСЬКИЙ ФАКУЛЬТЕТ
Кафедра богослов'я

Магістерська робота

**МЕДИЧНЕ КАПЕЛАНСТВО ТА ПРОЕВТАНАЗІЙНА
МЕНТАЛЬНІСТЬ, ЯК ДВА РІЗНІ ПОГЛЯДИ НА
ЗНАЧЕННЯ ТА СУТЬ ЛЮДСЬКИХ СТРАЖДАНЬ НА
ОСНОВІ ДОКУМЕНТІВ КАТОЛИЦЬКОЇ ЦЕРКВИ**

Студент 6-го курсу: Ігор Попко
Науковий керівник: Оксана Дробик
доктор морального богослов'я

Львів 2018

ЗМІСТ

СПИСОК СКОРОЧЕНЬ:	3
ВСТУП	4
РОЗДІЛ I. СУТЬ ПРОЕВТАНАЗІЙНОЇ МЕНТАЛЬНОСТІ	8
1.1. Етимологія терміну евтаназія.....	8
1.2. Види та форми здійснення евтаназії.....	13
1.3. Причини виникнення проевтаназійної ментальності.....	15
1.4. Аргументи «за» і «проти» евтаназії.....	17
РОЗДІЛ II. РОЗУМІННЯ СТРАЖДАННЯ ТА СМЕРТІ КРІЗЬ ПРИЗМУ ВЧЕННЯ ЦЕРКВИ	23
2.1. Етимологія термінів страждання та смерті.....	24
2.2. Вчення Церкви щодо розуміння людських страждань та смерті.....	31
2.3. Хворий та його поведінка у часі хвороби.....	38
РОЗДІЛ III. ДУХОВНИЙ СУПРОВІД ХВОРИХ В ОСОБІ МЕДИЧНОГО КАПЕЛАНА	47
3.1. Медичний капелан, основні риси та завдання у служінні хворим.....	47
3.2. Роль молитви у духовому супроводі хворих.....	58
3.3. Вплив святих Таїнств на духовний супровід хворих.....	63
ВИСНОВКИ	68
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ	72

СПИСОК СКОРОЧЕНЬ:

1 Кор. – Перше послання до коринтян

Бут. – Буття

Еф. – до ефесян

Іов. – Іов

Йо. – Йоан

ККСЦ – Кодекс Канонів Східних Церков

Лк. – Лука

Мр. – Марко

Мт. – Матей

Пс. – Псалми

св. – святий

УГКЦ – Українська Греко-Католицька Церква

ВСТУП

Характерною ознакою ХХІ століття є стрімкий науково-технічний прогрес та покращення рівня якості життя. Разом із тим ми можемо спостерігати, як люди зустрічаються з різноманітними викликами, котрі формують їхню поведінку та спонукають до того чи іншого вибору на користь добра, чи протилежному йому зла. Завдяки цьому кожна особа оцінює та аналізує вчинки тих людей, які її оточують, та свідомо робить вибір, за який в кінцевому результаті залишається відповідальною. Аналізуючи ці думки, можна побачити, що існують певні правила, за якими людина поводить себе відповідно до викликів, з котрими безперервно зустрічається на життєвому шляху. Цими правилами, котрі регулюють поведінку людей у суспільстві, є моральні закони. Коли ми спробуємо уявити людське буття без морального способу життя, то воно буде чимось схоже на існування примітивних тварин, котрі керуються лише власними інстинктами. Натомість, моральний спосіб життя робить людину розумним творінням, яке може керувати і управляти своїми інстинктами, а також спонукає людину бути чуйною до потреб тих людей, які її оточують.

Папа Іван Павло II в енцикліці *Evangelium vitae* зазначає, що розвиток науки і техніки не лише покращує буття людини, а й створює нові загрози для людського життя. Адже у свідомості суспільства з'являються «нові замахы на людське життя, які втрачають характер злочину»¹. Ці замахы проявляються у викривленому розумінні свободи і моралі, де людське життя трактується як певне знаряддя для досягнення щастя, яке полягає у відчутті насолоди. Натомість присутність хвороби, страждання трактується як певний тягар, якого потрібно позбутися. Іншими словами, можна сказати, що у сучасному суспільстві спостерігаємо все більший вплив «культури смерті», котра ставить собі за мету якість, а не святість людського життя.

¹ Йоан Павло II, *Evangelium vitae* [«Євангелія життя»], 1995, §11.

Одним із проявів викривленої моральної свідомості є проевтаназійна ментальність, яка є символом того, що людина прагне бути володарем життя та самостійно обирати час смерті.

Актуальність дослідження полягає в тому, що в сучасному суспільстві бачимо все більше наступів на життя з боку культури смерті, котра зосереджена на якості, а не святості людського життя. Пропагується думка, що тіло людини є її власністю і вона може робити з ним, що заманеться. В цей момент людина забуває, що вона є творінням Бога, який є подателем життя, і саме Йому належить кожне Його творіння. У цій роботі буде представлено вчення Церкви, яка продовжує місію Христа у світі, та стає на захист людського життя.

Мета даної праці – висвітлити офіційне вчення Католицької Церкви щодо явища проевтаназійної ментальності та подати його практичне застосування в діяльності медичного капелана.

Завдання цієї праці – розглянути етимологію терміну евтаназія і дослідити види та форми її здійснення. Також проаналізувати причини виникнення проевтаназійної ментальності й порівняти аргументи «за» та «проти» евтаназії. Зокрема, висвітлити вчення Католицької Церкви щодо значення людських страждань і смерті й в цьому аспекті зробити аналіз поведінки хворого в часі хвороби. Описати діяльність медичного капелана й встановити засоби, якими він користується у духовному супроводі хворих та підсумувати, як присутність медичного капелана впливає на поведінку хворих осіб.

Основним об'єктом даного дослідження будуть документи Католицької Церкви, які обороняють людське життя та висвітлюють ціль і значення людських страждань.

У написанні даного дослідження буде використано такі наукові методи: аналіз і синтез, конкретизація, порівняння, аргументація та метод узагальнення, за допомогою яких буде зроблено спільні висновки.

Хронологічними межами даного дослідження є період від II Ватиканського собору і до сьогодення. Оскільки, в цей час розвивається вчення Церкви щодо розуміння страждання та дається моральна оцінка явищу евтаназія.

Структура даного дослідження спрямована на те, щоб чітко та доступно висвітлити суть проевтаназійної ментальності, проаналізувати вчення Церкви щодо розуміння страждань і смерті та окреслити діяльність пастирської праці медичного капелана. Тому робота складатиметься із вступу, трьох розділів, висновків, списку використаної літератури.

У першому розділі буде досліджено, джерела проевтаназійної ментальності та подано сучасні її ознаки. Зокрема, буде розглянуто етимологію, види і форми здійснення евтаназії. Також у цій частині роботи буде проаналізовано причини виникнення проевтаназійної ментальності та представлено аргументи «за» і «проти» евтаназії.

Другий розділ передбачає висвітлення страждання та смерті крізь призму вчення Церкви. У першому підрозділі буде розглянуто етимологію термінів страждання та смерті з медичної, психологічної, філософської та релігійної точок зору. Натомість, у другому підрозділі буде висвітлено вчення Католицької Церкви щодо розуміння страждання та смерті й досліджено основні функції цих явищ. Ще один важливий аспект, який розглядатиметься у цьому розділі – це поведінка хворого в часі хвороби.

Третій розділ стосуватиметься духовного супроводу хворих в особі медичного капелана. Зокрема, буде розглянуто етимологію терміну «капелан» й досліджено, які рисами повинен посідати та знаряддя котрі повинен застосовувати священик у лікарні для того, щоб успішно провадити пасторальну діяльність серед хворих осіб. Також буде розглянуто засоби, які пропонує Церква для духовного супроводу важкохворими. даного дослідження будуть документи Католицької Церкви починаючи від II Ватиканського собору і до сьогодення. До уваги братимуться енцикліки, декларації, апостольські повчання, папські послання, котрі розглядають проблематику страждань хворих осіб й закликають охороняти людське життя.

Основними джерелами даного дослідження будуть документи Католицької Церкви починаючи від II Ватиканського собору і до сьогодення. До уваги братимуться енцикліки, декларації, апостольські повчання, папські послання, котрі розглядають проблематику страждань хворих осіб й закликають охороняти

людське життя. Зокрема, Апостольське послання *Salvifici doloris*, Декларація про евтаназію *Iura et bona*, енцикліка *Evangelium vitae* в яких висвітлюється християнський погляд на значення та суть людських страждань. Окремо, буде проаналізовано послання предстоятелів Церкви до Дня хворого, у яких підкреслюється важливість присутності капелана серед хворих. Буде досліджено інформаційний ресурс Комісії УГКЦ у справах охорони здоров'я та інші. Також братимуться до уваги думки сучасних експертів щодо важливості пасторальної діяльності серед важкохворих осіб, зокрема: Арнальдо Панграцці, Людмили Андріїшин, Олександра Брацюнь, Романа Коханчук, Тетяни Калиніченко, Оксани Дробик та інших. Ще до уваги будуть братися: Матеріали Всеукраїнської міжконфесійної конференції. *Розвиток медичного капеланства в Україні: передумови, потреби та перспективи*, 28-29 січня 2016, практичний журнал *Масова комунікація*, Науковий вісник кафедри Юнеско КНЛУ та інші для того, щоб висвітлити, якими засобами керується медичний капелан для того, щоб нав'язати контакти із хворим. Ще одним із джерел буде аудіо інтерв'ю пана Петра Сабата, у якому говориться про важливість Святих Таїнств у опіці над хворими людьми.

РОЗДІЛ І

СУТЬ ПРОЕВТАНАЗІЙНОЇ МЕНТАЛЬНОСТІ

Ми живемо в період стрімкого розвитку технологічного прогресу. Він дає нам такі можливості, про які наші попередники не могли собі й уявити. На перший погляд виглядає все добре, люди можуть через екрани своїх гаджетів переглядати все, що відбувається у цілому світі. Але є проблема: в цей період люди перестали спілкуватись одні з одним, іншими словами, вони почали жити лише заради себе та власних бажань. Спостерігаючи за цим, можна зауважити, що люди готові піти на все, щоб відчувати себе «вільними», і робити все, що заманеться. Саме в такій культурній ментальності пропагується культура смерті, рекламуються різноманітні контрацептивні засоби, які ніби дозволяють людині почуватися вільною, а натомість вона чинить різні вбивства. Бачимо, що в цей час техніка настільки розвинулась, що завдяки науці та нанотехнологіям неплідні пари можуть народжувати дітей, невиліковно хворі, які не хочуть страждати, можуть отримати спокійну і безболісну смерть через евтаназію, тощо... Питання смерті є актуальними впродовж існування людства, однак ставлення до неї протягом століть мінялось. Протягом історії її сприймали як логічне завершення життя, або, навпаки, її боялись і намагались всіма можливими способами оминати. В даному розділі буде розкрито проблематику проевтаназійної ментальності та висвітлено її вплив на суспільство.

1.1. Етимологія терміну евтаназія

Для того, щоб зрозуміти суть явища евтаназії, необхідно подати його точне визначення. Цей термін має різні значення, бо його трактування формувалось протягом багатьох століть. В античних часах під цим терміном розуміли добру та достойну смерть. Зазвичай її здійснювали тим особам, які не приносили

користь суспільству². У Давній Греції був звичай, де хлопців, які були хворобливими, кидали у прірву, також у цьому суспільстві було схвальним вважалося самогубство людей, які досягли шістдесятирічного віку³.

Деякі філософські школи Давньої Греції не осуджували самогубство, а навіть його схвалювали. Адже для стоїків смерть розумілась, як звільнення від обставин, які роблять життя нестерпним⁴. Філософ Платон у творі «Держава» зазначає, що лікарі у державі повинні піклуватись лише про тих людей, які є здоровими, натомість ті хто має фізичні вади є приречені на смерть⁵. Античний філософ цими словами ставить наголос на тому, що особи які не приносять користі суспільству повинні бути ним відкинені. Також Аристотель поділяв вчення Платона про те, що особи, які не приносять користь суспільству, мають зазнати смерті. Адже в творі «Політика» філософ наголошує, що діти, які народились з тілесною чи розумовою неповносправністю не заслуговують на життя, а людям, які досягнули більше п'ятдесяти років не варто народжувати дітей, щоб запобігти народженню хворих індивідів⁶. Проте Аристотель засуджував допомогу лікаря в скоєнні смерті у важких життєвих ситуаціях, оскільки це розцінювалось філософом, як відсутність чесноти відваги⁷. На основі цього можемо зрозуміти, що античні філософи роздумуючи над ідеалом смерті, мали на увазі смерть вільну від часто передуючого їй негативного досвіду – важкої хвороби чи передсмертного страху. Йшлося, отже, більше про обставини, котрі супроводжували смерть, а не про її свідоме спричинення та розуміли під ним «добру смерть» на яку заслуговують ті люди, які не приносять користі суспільству.

Однак існують протилежні твердження, зокрема, «Клятва Гіпократа» є античним документом, який засуджує явище евтаназії та зазначає, що завданням лікаря є пошана до людського життя, а не прискорення настання смерті. Автор

² Пор. О. Дробик, *Паліативна допомога як протидія евтаназії*, Львів: Друкарські куншти 2011, 13.

³ Пор. С. Шевчук (ред.), *Життя у Христі: Моральна катехиза*, Львів: 2004, 100.

⁴ Пор. Проблема самоубийства в трудах философов, социологов, психотерапевтов и в художественных текстах// *Суицидология: Прошлое и настоящее*. Москва: 2001, 12.

⁵ Пор. Платон, *Сочинение в четырех томах*, перекл. В. Асмус за наук. ред. А. Лосева – В. Асмус, Санкт-Петербург: издательство Олега Абышко, 2007, 212.

⁶ Пор. Аристотель, *Політика: Книга сьома*, 10-12 / перкл. з давньгрецької О. Кислюк, Київ 2000.

⁷ О. Дробик, *Паліативна допомога як протидія евтаназії*, 23.

цього документу говорить про те, що не дасть смертельного засобу тому, хто його проситиме про це⁸. Цими словами Гіпократ засуджує будь-яку спробу лікаря позбавити життя пацієнта. З цього випливає, що лікар, який здійснює евтаназію, порушує «клятву Гіпократа» та занедбує свій прямий обов'язок – служити життю⁹. Олександр Кіцера у публікації «Клятва Гіпократа і сучасна медицина» зазначає, що завданням лікаря є не лише надання певних медичних послуг, а вимагає від лікаря виявляти привітність та співчуття до пацієнтів, щоб полегшити їхні страждання¹⁰. А також *Етичний кодекс лікаря* негативно ставиться до практики евтаназії і наголошує, що обов'язком лікаря є боротися за життя невиліковного хворого і «за жодних умов не вдаватись до евтаназії»¹¹. Так само і Папська Рада в справах охорони здоров'я в документі *Хартія працівників охорони здоров'я* засуджує використання евтаназії медичними працівниками. Адже, застосування евтаназії знищує правдиві стосунки лікаря із недужим, що спонукає останнього виявляти не довіру до дій лікаря, бо той може заподіяти йому смерть¹². На основі сказаного вище можемо зробити висновок, що завдання лікаря і медичного персоналу полягає в тому, щоб служити життю та піклуватися про невиліковно хворих осіб. Натомість, практика використання евтаназії не є виявом милосердя, а є прямим проявом егоїзму та вбивства, що суперечить головному покликанню лікаря.

Варто зазначити, що в новітніх часах *евтаназія* набуває іншого значення, а саме: лагідна смерть з метою полегшення страждань вмираючої особи¹³, цей термін походить із грецької мови і складається із двох слів: *ευ* – добрий і *θάνατος* – смерть. Даний термін перекладають на українську, як добра або легка смерть¹⁴. Вперше це поняття було запропоноване англійським філософом Френсісом

⁸ Пор. О. Кость, «Проблема евтаназії в контексті біоетики. Альтернатива евтаназії паліативне лікування», *Матеріали міжнародної науково – практичної конференції «Біоетика в системі охорони здоров'я і медичної освіти»*, Львів: 2009, с.276.

⁹ Пор. М. Герменюк, «Ні – Евтаназії» / *Матеріали міжнародної науково – практичної конференції «Біоетика в системі охорони здоров'я і медичної освіти»*, Львів: 2009, 119.

¹⁰ Пор. О. Кіцера, «Клятва Гіпократа і сучасна медицина» » / *Матеріали міжнародної науково – практичної конференції «Біоетика в системі охорони здоров'я і медичної освіти»*, Львів: 2009, 234.

¹¹ Див. І. Герич (ред.), *Етичний кодекс лікаря*, Львів: Галицька видавнича спілка 2008, 11.

¹² Пор. Папська Рада у справах Душпастирства охорони здоров'я, *Хартія працівників охорони здоров'я*, Ватикан 1995, 88.

¹³ Пор. О. Дробик, *Паліативна допомога як протидія евтаназії*, 84.

¹⁴ Пор. Г. Терешкевич, *Біоетика в системі охорони здоров'я і медичної освіти*, Львів: «Світ» 2008, 235-236.

Беконем для визначення спокійної та безболісної смерті¹⁵. Філософ у своїй праці *Сочинения* зазначає, що обов'язком медичного працівника є не лише лікувати хворих, а й пом'якшувати страждання пацієнтів, які є викликані внаслідок хвороби. Проте коли хвороба пацієнта є невиліковною і він є приречений на смерть, то лікар повинен застосувати евтаназію для того, щоб позбавити страждання такого хворого та наблизити спокійне настання смерті¹⁶. Отже на основі сказаного вище впливає, що обов'язком лікаря є не лише дбати про оздоровлення важкохворих осіб, а й пом'якшувати відчуття болю, навіть коли це призведе до смерті.

Проте, сучасне пояснення терміну евтаназія віднаходимо у *Науковому віснику Академії адвокатури України*, де вказано, що етаназія – це :

навмисні дії чи бездіяльність медичних працівників які здійснюються ними за наявності письмово оформленого клопотання пацієнта, який перебуває у стані, коли усвідомлює значення своїх дій і може керувати ними, з дотриманням законодавчо встановлених умов, з метою припинення його фізичних, психологічних і моральних страждань¹⁷.

З цього твердження випливає, що медичні працівники можуть застосовувати евтаназію до тих пацієнтів, які є важкохворим, але при цьому повинні мати документ від пацієнта, який повідомляє про його наміри. Аналізуючи дане твердження крізь призму «клятви Гіпократа» можемо зауважити, що відбувається викривлене розуміння професії лікаря. Адже покликання лікаря вже не полягає в тому, щоб служити життю, а навіть більше – спричинити смерть на прохання пацієнта.

Натомість св. Іван Павло II в «*Evangelium vitae*», під терміном *евтаназія* розуміє «дії чи бездіяльність, які навмисно спричиняють смерть для того, щоб позбавити людину будь-яких страждань»¹⁸. На основі цього твердження Потифік зазначає, що практика евтаназії є актом вбивства та спробою людини бути володарем смерті.

¹⁵ Пор. Ф. Бекон, *Сочинения в двух томах* / перекл. Н. Федорова за наук. ред. А. Субботина, Москва: «Мысль», 1977, 255.

¹⁶ Пор. Н. Мяловицька, «Евтаназія: право на життя» // *Науковий вісник Ужгородського національного університету*, число I, серія «Право», вип. 23, 2013 с. 122.

¹⁷ Див. А. Шпачук, «Евтаназія: правові та етичні аспекти» // *Вісника Академії адвокатури України*, число III, серія «Студентське наукове життя», вип. 25, 2012, с. 159.

¹⁸ Див. Йоан Павло II, *Evangelium vitae* [«Євангелія життя»], 1995, 65.

Згідно із законодавством України про охорону здоров'я, *евтаназія* є навмисне прискорення смерті або умертвіння невиліковно хворого з метою припинення його страждань¹⁹. Однак, *Тлумачний словник української мови* під евтаназією розуміє добровільну, узгоджену з лікарем смерть невиліковно хворого за допомогою спеціальних знеболюючих засобів²⁰. Подібне значення евтаназії є у *Большой Медицинской Энциклопедии*, де сказано, що *евтаназія* є навмисним прискоренням настання смерті через невиліковну хворобу або нестерпне страждання²¹. Проте, *Етичний кодекс лікаря* зазначає, що евтаназія є актом навмисного безболісного позбавлення життя невиліковно хворого для того, щоб припинити його терпіння²². Натомість *Універсальний словник-енциклопедія* під терміном евтаназія розуміє свідоме та добровільне рішення невиліковно хворих, яке є прийняте з метою зменшити важкі страждання та прискорити настання смерті внаслідок прийняття певних медичних препаратів²³. А також у науково-практичному журналі *Медичне право* віднаходимо визначення терміну евтаназія. Тут зазначено, що евтаназія є певною практикою припинення життя людини, яка страждає від нестерпного болю внаслідок важкої хвороби²⁴.

Аналізуючи вище вказані пояснення терміну евтаназія можемо зробити висновок, що евтаназія – це певна дія, або її відсутність з боку медичних працівників, яка спрямована на те, щоб полегшити страждання безнадійного хворого та пришвидшити настання його смерті.

¹⁹ Пор. Н. Боярський, «Евтаназія: правовий аспект» / *Матеріали міжнародної науково – практичної конференції «Біоетика в системі охорони здоров'я і медичної освіти»*, Львів: 2009, 82.

²⁰ В. Бусел, *Великий тлумачний словник сучасної української мови*, Київ 2001, 254.

²¹ Пор. Б. Петровський, *Большая Медицинская Энциклопедия*, т. 27, Москва: 1986, 555.

²² Пор. І. Герич, *Етичний кодекс лікаря*, Львів: «Галицька видавнича спілка», 2008, стаття 1.

²³ Пор. УСЕ *Універсальний словник енциклопедія* / Гол. Ред. Ради чл.-кор. НАНУ М, Попович. – 4-те вид. перероб., доп. – Видавництво «Тека», 2006, 422.

²⁴ Пор. В. Мамедов – Н. Каландарі, «Евтаназія, або "смерть за власним бажанням"», 76.

1.2. Види та форми здійснення евтаназії

Згідно із персоналістичною моделлю біоетики існує три основні класифікації евтаназії, які поділяються за: а) наміром пацієнта, б) способом виконання, в) формою здійснення²⁵.

Залежно від **наміру пацієнта, евтаназія** поділяється на: *добровільну, недобровільну* та *примусову*. *Добровільна* – здійснюється лікарем на прохання хворого, який перебуває у повній свідомості²⁶. Варто зазначити, що невиліковно хворий повинен абсолютно усвідомити, що його рішення про вчинення евтаназії не лише позбавить його страждання, а заподіє йому смерть²⁷.

Недобровільна евтаназія, здійснюється при важкому стані хворого, який і сам не може виявити прохання, але опираючись на законного представника та висновки медиків.

Третім типом є *примусова* евтаназія, вона застосовується до здорових та хворих людей за рішенням державної влади та не враховує інтереси пацієнта²⁸. Слід наголосити, що даний тип евтаназії існував в період II Світової війни в Німеччині. Адольф Гітлер 1939 р видав указ, який «був адресований німецьким лікарям та містив дозвіл на спричинення "смерті з милосердя" невиліковно хворим в останній стадії їхнього життя»²⁹. Варто зазначити, що суб'єкт, який приймає рішення застосувати евтаназію до хворих чи здорових осіб, повинен нести за це відповідальність, оскільки він порушує права і свободу вищезгаданих людей³⁰.

Евтаназія залежного від того **кому вона застосовується**, поділяється на: *термінальна, неонатальна* та *соціальна*. *Термінальну* евтаназію призначають тим пацієнтам, яких відносять до безнадійних, тобто тих, які не мають шансів одужати³¹. Натомість *соціальну* евтаназію застосовують до осіб, хвороби яких тривають досить довго та надто дорого обходяться для суспільства.

²⁵ Пор. Г. Терешкевич, *Біоетика в системі охорони здоров'я і медичної освіти*, 235-236.

²⁶ Пор. Г. Терешкевич, *Біоетика в системі охорони здоров'я і медичної освіти*, 237

²⁷ Пор. А. Шпачук, «Евтаназія: правові та етичні аспекти», 160.

²⁸ Пор. там само.

²⁹ Пор. О. Дробик, «Паліативна допомога як протидія евтаназії», 65.

³⁰ Пор. А. Шпачук, «Евтаназія: правові та етичні аспекти», 160.

³¹ Пор. А. Дж. Спаніоло – Д. Саккіні – М. Пеннаккіні, «Біоетика завершальної фази життя». *Біоетика*, Львів: Медицина і право», 563.

Неонатальна евтаназія, яку призначають новонародженим, у яких виявили тяжкі патології³².

Евтаназія за способами її виконання: *активна, пасивна евтаназії та вбивство асистоване лікарем.* Під *активною* евтаназією прийнято вважати пряме заподіяння смерті невиліковно хворой особі з метою припинення її страждань через введення лікарських засобів, що призводить до смерті³³. Одним із різновидів активної евтаназії є інструментальна евтаназія, тобто та, яка здійснена за допомогою певних пристроїв. Прикладом такої евтаназії є так звана «машина смерті», яку сконструював Джек Кваркяйн. Основне завдання цього механізму полягало у тому, щоб поетапно зменшити страждання невиліковно хворих осіб через ведення їм медичних препаратів, які пришвидшують настання смерті³⁴.

Натомість під *пасивною* евтаназією - це спричинення смерті через припинення підтримування життєвих функцій у хворого³⁵. Також характерною ознакою пасивної евтаназії є відмова від медичних процедур, які підтримували життя пацієнта³⁶.

Самогубство асистоване лікарем відбувається за умов, коли медичний працівник своїми діями допомагає важкохворі особі пришвидшити настання смерті з метою уникнути старждання³⁷. Характерною ознакою цього виду евтаназії є те, що медичний працівник повинен при цьому брати активну участь або надавати кваліфікованні поради для пришвидшення моменту смерті³⁸.

³² Пор. О. Терезі, «Етико-правовий вимір евтаназії» // сайт: *Наукова спільнота*, 22 грудня 2017, <<http://www.spilnota.net.ua/ua/article/id-2243/>> (дата звернення 20.03.2018).

³³ Пор. Н. Боярський, «Евтаназія: правовий аспект», *Матеріали міжнародної науково – практичної конференції «Біоетика в системі охорони здоров'я і медичної освіти»*, 83.

³⁴ Пор. Н. Борисевич, «Проблема легалізації евтаназії як законодавчого закріплення права пацієнта на гідну смерть» // *Медичне право України: правовий статус пацієнтів в Україні та його законодавче забезпечення (генезис, розвиток, проблеми і перспективи вдосконалення)*. *Матеріали II Всеукраїнської науково-практичної конференції 17–18.04.2008*, м. Львів, 34.

³⁵ Пор. Г. Терешкевич, *Біоетика в системі охорони здоров'я і медичної освіти*, 237.

³⁶ Пор. М. Рапаєва, «Евтаназія у сучасному суспільстві та перспективи її доцільності в Україні», 184.

³⁷ Пор. Г. Терашккєвич, *Основи біоетики та біобезпеки*, Тернопіль: Укрмедкнига, 2014, 218.

³⁸ Пор. там само.

1.3. Причини виникнення проевтанзійної ментальності

Іван Павло II в Енцикліці *Evangelium vitae* навчає, що ослаблення чутливості до Бога і людини неминуче призводить до практичного матеріалізму, у якому головний акцент ставиться на матеріальний добробут та якість життя. У такій культурній ментальності людське життя стає певною річчю, над якою можна панувати та в будь-який спосіб підпорядковувати³⁹. Сильний наголос ставиться на відчуття насолоди та задоволення, натомість страждання трактується як тягар, якого необхідно позбутися. В даному випадку евтаназія стає спокусою бути володарем над смертю, а присутність старших і хворих людей вважається витратним та обтяжуючим для суспільства⁴⁰.

Ще однією причиною поширення евтаназії є викривлене розуміння свободи⁴¹, що в свою чергу призводить до того, що людина, яка є хворою чи недієздатною, сприймається суспільством, як зайвою, якої потрібно позбутися. Наслідком викривленої свободи є людська жорстокість, байдужість, безвідповідальність, людина за будь-яку ціну намагається стати успішною. Людині пропонується позбутись небажаної вагітності через аборт, якщо вона заважає кар'єрному росту, також евтаназія є пропозицією позбутися страждань⁴².

Не менш важливою причиною поширення евтаназії є криза моралі. Адже в сучасному суспільстві вважається, що гомосексуалізм, подружні зради, статеві відносини до шлюбу представляється, як щось нормальне⁴³. В результаті чого можемо спостерігати за тим, що у законодавстві багатьох європейських країн виникають ідеї про те, що людина може скористатись правом на смерть⁴⁴. Наслідком таких ідей є документ, який називається *living will*. Під цим документом прийнято вважати прохання пацієнта не надавати йому будь-якої медичної допомоги, коли немає надії на його одужання⁴⁵. Адже так званий

³⁹ Пор. Йоан Павло II, *Evangelium vitae* [«Євангелія життя»], 1995, 13-14.

⁴⁰ Пор. там само, 40.

⁴¹ Пор. О. Дробик, *Паліативна допомога як протидія евтаназії*, 125.

⁴² Пор. І. Бойко, «Культура життя і культура смерті у сучасному суспільстві» // сайт: *Християнин і Світ*, <<http://www.xic.com.ua/z-zhyttja/21-problema/83-kultura-zhyttja-i-kultura-smerti-u-suchasnomu-suspilstvi>> (дата звернення: 22.04.2018).

⁴³ Пор. там само.

⁴⁴ Пор. Г. Терешкевич, *Біоетика в системі охорони здоров'я і медичної освіти*, 238.

⁴⁵ Пор. І. Бойко, «Біоетика. Скрипт для студентів», Львів: УКУ 2008, 145.

заповіт життя є виявленням волі пацієнта стосовно охорони здоров'я та повідомляє про його рішення в разі нездатності зробити це самостійно внаслідок невиліковної хвороби. Цей документ вимагає від медичних працівників не надавати певних медичних процедур⁴⁶. Проте аналізуючи наслідки цього документу, ми можемо зауважити, що його основна мета полягає у тому, щоб легалізувати евтаназію, і для цього необхідно лише попередньої згоди пацієнта. Також поширенню евтаназії сприяє і технологічний прогрес та розвиток медицини. Бо вони не лише покращують людське життя та лікування пацієнтів, а й можуть його знищити⁴⁷.

Еліо Зігречча в книзі *Біоетика* зазначає, що причиною здійснення евтаназії є присутність секуляризації в сучасній культурній ментальності⁴⁸. Зокрема, концепція *гедонізму* полягає у тому, щоб збільшити щастя людської особи та зменшити її страждання в світі⁴⁹. Через це можемо спостерігати за тим, що занедбується правдиве розуміння страждання і відбувається намагання його уникнути. В такому суспільстві смерть розглядається як вихід з існування, що втратило сенс⁵⁰. Проте, ідея *утилітаризму* характеризується через прийняття за «добро» те що є корисне для більшості суспільства⁵¹. Однак теорія *матеріалізму* полягає у тому, що тіло людини представляється як комплекс органів, який можна використати для досягнення приємності.

Ігор Бойко зазначає, що одним із найголовніших поштовхів для розвитку проевтаназійної ментальності є *Маніфест евтаназії* 1974 р. Оскільки у цьому документі було наведено думки відомих науковців, де вони ставили наголос на тому, що терпіти страждання внаслідок невиліковної хвороби є морально злим вчинком. Натомість евтаназія є виявом поваги до свободи людини про розпорядження власним життям⁵².

⁴⁶ Пор. D. Sulmasy, «Living wills» // сайт: BBC, <<http://www.bbc.co.uk/ethics/euthanasia/overview/livingwills.shtml>> (дата звернення: 22.04.2018).

⁴⁷ Пор. Й. Павло II, *Evangelium vitae*, 9.

⁴⁸ Пор. Э. Стречча – В. Тамбоне, *Біоетика*, Москва: БИ св. апостола Андрея, 348.

⁴⁹ Пор. О. Дробик, *Паліативна допомога як протидія евтаназії*, 128.

⁵⁰ Хартія Працівників охорони здоров'я, Папська рада до справ душпастирства в охороні здоров'я, Львів 1995, 86.

⁵¹ Н. Чернявська, «Питання пов'язані із завершенням життя людини» // Комісія УГКЦ у справах душпастирства охорони здоров'я, *Біоетика*, Львів: друкарські куншти 2016, 269.

⁵² Пор. І. Бойко, «Біоетика. Скрипт для студентів», 145.

Аналізуючи причини виникнення проевтаназійної ментальності можемо зробити висновок, що викривлене розуміння свободи і моралі призводить до секуляризації суспільства. Внаслідок чого головний акцент ставиться на якості життя, а присутність страждання і неповноцінності розуміється, як тягар якого необхідно позбутися.

1.4. Аргументи «за» і «проти» евтаназії

Організація NOPE (Надія) Healthcare Opposed to Eutanasia визначає евтаназію, як умисне вбивство людини, життя якої вважають негідним продовження⁵³. З цього визначення можемо побачити, що прихильники евтаназії роблять навмисну плутанину в етимології термінів, вони зіставляють в один рівень переконання *дати вмерти* (пасивна евтаназія) і *допомогти вмерти* (активна евтаназія), як однозначні⁵⁴. Противники евтаназії посилаються на 5 Божу заповідь, яка звучить як: «Не вбий», вона стоїть на захисті життя, яке є найбільшою цінністю. Воно є фундаментальною цінністю тому, що є життям особи, і не може бути предметом розрахунків та маніпуляцій⁵⁵. Натомість, прихильники евтаназії зазначають, що безглузде перживання страждання є злом. Цей аргумент впливає з точки зору сучасного секуляризму, для якого життя не має цінності, тому неухильним є припинення життя інвалідів та важкохворих осіб⁵⁶.

Іншим аргументом на користь евтаназії є *співчуття*, згідно із яким вважається кращим дозволяти людям вмирати з гідністю, ніж продовжувати їх життя із стражданням. Контраргументом є паліативна допомога та хоспіси. Прихильники цієї думки стверджують, що ми не маємо вбивати людини, щоб позбавити її симптомів болю, а завдяки сучасним формам лікування можна ці

⁵³ Пор. М. Грецько, «Евтаназія: за чи проти?», *Матеріали міжнародної науково – практичної конференції «Біоетика в системі охорони здоров'я і медичної освіти»*, Львів: 2009, 151.

⁵⁴ Пор. там само.

⁵⁵ Пор. Я. Салій. «П'ЯТА ЗАПОВІДЬ: Не вбивай // сайт: Проповідник, 2016, <<https://propovidnyk.com.ua/o-yatsek-salij-pyata-zapovid-ne-vby-vaj/>> (дата звернення: 24.04.2018).

⁵⁶ Пор. М. Грецько, «Евтаназія: за чи проти?», 152.

болі полегшити⁵⁷. А також твердженням за евтаназію є право вибору і особа може керувати своїм життям. Натомість противники евтаназії заявляють, що людське життя є святим, і ніхто з людей не має права відбирати його в себе, або інших⁵⁸. Схожим аргументом на користь евтаназії є аргумент автономії, за допомогою якого кожен пацієнт може обирати, коли йому померти. Проте супротивники твердять, що цей аргумент може призвести до недобровільної евтаназії та дозволити лікарям обирати, кому продовжувати життя, а кому ні⁵⁹. Ще одним аргументом, який виступає за евтаназію, є те, що невиліковно хвора особа хоче оберегти своїх рідних від клопотів та страждань. Натомість противники твердять, що лікарі можуть поставити неправильний діагноз і дана хвороба може бути вилікувана⁶⁰. Також захисники евтаназії наголошують на тому, що вона є допустимою, як право на гідну смерть. Адже сучасна медицина тривалий час може підтримувати життя невиліковно хворої людини і тим самим продовжувати її страждання⁶¹. Противники евтаназії стверджують, що даний аргумент є слабким, бо немає нічого гідного ні в самогубстві, ні в проханні про вбивство⁶². Ще одним критерієм на користь евтаназії є те, що вона проводиться під суворим контролем та не допускає зловживань та махінацій з боку родичів та лікарів. Проте, противники евтаназії зазначають, що людина, яка переживає страждання, не завжди може правильно оцінити власний стан та ймовірність одужання⁶³.

Іншим аргументом за евтаназію є те, що вона не є морально злого. Прихильники стверджують, що вона не є такою тому, що збереження життя підпорядковується лише самостійному вибору пацієнта, а не лікаря. Коли медичний працівник відмовляється виконувати евтаназію, то тим прирікає

⁵⁷ Пор. А. Sutton, «Arguments For and Against Euthanasia» // сайт: CARE, <https://www.care.org.uk/sites/default/files/Euthanasia_briefing.pdf> (дата звернення: 24.04.2018) [переклад власний].

⁵⁸ Пор. М. Герменюк, «Ні – евтаназії» // *Матеріали міжнародної науково – практичної конференції «Біоетика в системі охорони здоров'я і медичної освіти»*, Львів: 2009, 119.

⁵⁹ Пор. А. Sutton, «Arguments For and Against Euthanasia».

⁶⁰ Пор. М. Я Герменюк, «Ні – евтаназії», 119.

⁶¹ Пор. О. Дробик, *Паліативна допомога як протидія евтаназії*, 112.

⁶² Пор. там само, 113.

⁶³ Пор. Т. Альошина, «Евтаназия. Аргументы за и против» // сайт: *Manorama*, 30 січня 2014, <<https://www.manorama.ru/article/Evtanaziya.html>> (дата звернення: 24.04.2018).

невиліковно хворого померти у важких муках та позбавляє їх права вибору, що є морально злим. Натомість противники стверджують, що евтаназія є морально злою, бо людське життя має бути збережене та захищене⁶⁴.

Наступним твердженням за евтаназію є те, що вона не шкодить іншим. Під цим мається на увазі те, що смерть є приватною справою кожної особи, і вона надається лише тій особі, яка про це просить⁶⁵. Ще одним аргументом на користь евтаназії є те, що вона не скорочує термін життя. Дослідження, яке було проведене в Голандії у 1991р., показало, що 86% випадків евтаназії скоротило життя пацієнтів лише на один тиждень. З цього випливає, що пацієнти використовують евтаназію, щоб позбутися від страждання, бо вже не мали жодних шансів на одужання⁶⁶. Проте аргумент проти віднаходимо документі Папської Ради в справах душпастирства охорони здоров'я, де зазначено, що використання евтаназії не є виявом милосердя щодо страждання невиліковної хвороби, а навпаки – вираженням байдужості та є актом вбивства. Медичний працівник не може виконувати евтаназії на прохання пацієнта, оскільки останній не має права керувати власним життям⁶⁷.

Іншим аргументом на користь евтаназії є те, що вона знижує страждання. Професор філософії Маргарет Баттін стверджує, що евтаназія зменшує страждання та має дві складових: позбавляє від майбутніх та теперішніх болів⁶⁸. А також вагомим аргументом за евтаназію є те, що її підтримує громадськість. Джордж Геллалп, статистик з вивчення громадської думки, у 1947р. провів дослідження, яке полягало в тому, чи лікарі підтримують можливість покінчити життя пацієнта за допомогою деяких безболісних препаратів на прохання хворого або його сім'ї. В кінці дослідження він отримав 70% підтримки евтаназії

⁶⁴ Пор. J. Kevorkian, «Top 10 Reasons Euthanasia Should Be Legal Everywhere» // сайт: *Listland*, 14 жовтня 2014, <www.listland.com/top-10-reasons-euthanasia-should-be-legal-everywhere/> (дата звернення: 24.04.2018) [переклад власний].

⁶⁵ Пор. там само.

⁶⁶ Див. там само.

⁶⁷ Папська Рада у Справах Душпастирства охорони здоров'я, *Хартія працівників охорони здоров'я*, 86-87.

⁶⁸ Пор. Encyclopedia of Death and Dying, «Euthanasia» // сайт: *Encyclopedia of Death and Dying*, 18 грудня 2011, <<http://www.deathreference.com/En-Gh/Euthanasia.html>> (дата звернення: 25.04.2018) [переклад власний].

з усього опитаного електорату⁶⁹. Ще одним аргументом на користь евтаназії є те, що вона покращує якість життя. Прихильники евтаназії стверджують, що надаючи людям можливість обирати, коли і як має настати їхня смерть, вони гарантують життя без болю і страждання⁷⁰. Не менш важливим аргументом за етаназію є жахливі альтернативи. Захисники евтаназії наводять приклад з життя Тоні Ніклінсона, якому було двічі відмовлено від проведення евтаназії Британським Високим Судом. Тоні не міг поворушити жодним м'язом свого тіла, але відчував усі болі і називав таке життя «живим жахом». Спираючись на цей приклад, прихильники евтаназії твердять, що відмова померти людині правильно прирікає її на жахливе життя в болях⁷¹.

Натомість противники евтаназії наводять безліч аргументів, чому вона має бути заборонена. Першим аргументом є те, що завдяки етаназії людина помирає швидко, а отже, з гідністю. З цього випливає, що ті, хто помирають не швидко, вмирають не гідно⁷². Другим аргументом проти є захист слабких або некомпетентних. Він полягає в тому, що є люди, які не можуть самостійно приймати вибір щодо евтаназії, можуть бути змушені до цього та стати жертвами недобровільної евтаназії⁷³. Третім аргументом проти є те, що евтаназію використовують для хорошого народжування. Під цим прийнято вважати, що батькам, які мають неповносправних дітей, пропонується вдатися до евтаназії, щоб покращити еugenіку. З цього випливає, що люди з неповносправністю не заслуговують на життя⁷⁴. Також противники евтаназії твердять, що витрачання коштів та ресурсів на розроблення нових способів здійснення вбивства є безглуздом. Краще їх використати для виготовлення препаратів, які допомагатимуть полегшити страждання та побут людей з

⁶⁹ Пор. М. MORRIS, «10 Arguments For Legalizing Euthanasia» // сайт: Listverse, 12 вересня 2013, <<https://listverse.com/2013/09/12/10-arguments-for-legalising-euthanasia/>> (дата звернення: 25.04.2018) [переклад власний].

⁷⁰ Пор. там само.

⁷¹ Пор. там само.

⁷² Пор. «20 АРГУМЕНТІВ ПРОТИ ЕВТАНАЗІЇ» // сайт: Католицький оглядач, 27 вересня 2016, <<http://catholicnews.org.ua/20-argumentiv-proti-evtanaziyi/>> (дата звернення: 25.04.2018).

⁷³ Пор. Encyclopedia of Death and Dying, «Euthanasia».

⁷⁴ Пор. «8 причин, чому евтаназія має бути заборонена» // сайт: Credo, 15 червня 2016, <<http://credo.pro/2016/06/160083>> (дата звернення: 25.04.2018).

інвалідністю⁷⁵. П'ятим твердженням проти евтаназії є те, що етимологія терміну ліків набуває нового значення. Під ними розуміється не лише виписка ліків для покращення здоров'я пацієнта, а виписка отрути з прямим наміром вбити людину⁷⁶. Також супротивники евтаназії стверджують, що «активне закінчення життя, це вбивство, отже лікарі не можуть активно закінчити життя пацієнтів, навіть якщо пацієнт дав згоду»⁷⁷. Ще одним твердженням проти є те, що заборона евтаназії призведе до того, що фармацевтичні компанії намагатимуться розробити нові препарати, наслідком чого буде покращення охорони здоров'я та нові можливості лікування невиліковних захворювань⁷⁸. З вищенаведених аргументів проти евтаназії можемо зробити висновок, що медицина має служити лише життю.

На основі вищесказаного ми можемо зробити висновок, що в сучасній культурі прогресує «культура смерті», яка поширюється в суспільстві та завдає смерті⁷⁹. Термін «культура смерті» вперше було вжито папою Іваном Павлом II в енцикліці *Evangelium vitae*. Він описує злу поведінку кожної особи та цілого суспільства, також він описує потяг людства до гріха. Така поведінка не лише знецінює людське життя, а веде до розвитку різноманітних пороків, через які людина перестає бачити образ Божий у своєму ближньому⁸⁰. А також внаслідок секуляризація культурної ментальності відбувається є неправильне розуміння щастя, страждання та смерті. Адже концепції гедонізму, утилітаризму, практичного матеріалізму спонукають особу розуміти власне тіло як засіб для досягнення задоволення. Натомість присутність неповносправних, важкохворих осіб розуміється, як тягар, якого варто позбутися. Практика евтаназії трактується

⁷⁵ Пор. В. Pesch, «Arguments against euthanasia» // сайт: *Pacific Daily News*, 8 листопада 2015, <www.guampdn.com/story/opinion/columnists/2015/11/08/arguments-against-euthanasia/75387278/> (дата звернення 26.04.2018) [переклад власний].

⁷⁶ Пор. «20 АРГУМЕНТІВ ПРОТИ ЕВТАНАЗІЇ» // сайт: *Католицький оглядач*, 27 вересня 2016, <<http://catholicnews.org.ua/20-argumentiv-proti-evtanaziyi/>> (дата звернення: 25.04.2018).

⁷⁷ «Arguments in Support and Against Euthanasia» // *British Journal of Medicine & Medical Research* 9(7): 1-12, 2015. розділ 4(тут і надалі власний переклад).

⁷⁸ Пор. Essays, UK. (November 2013). Arguments Against Euthanasia Analysis Philosophy Essay. Retrieved from <https://www.ukessays.com/essays/philosophy/arguments-against-euthanasia-analysis-philosophy-essay.php?vref=1> (дата звернення 26. 04.2018) [переклад власний].

⁷⁹ Пор. І. Бойко, «Культура життя і культура смерті у сучасному суспільстві».

⁸⁰ Пор. Православний оглядач, «Що таке культура смерті» // сайт: *Православний оглядач*, 24 серпня 2014, <http://pravoslavnews.com.ua/articles/kultura_smerti/> (дата звернення: 20.04.2018).

як один із способів легко позбутися страждання через пришвидшення моменту смерті. Проте аналізуючи аргументи за і проти евтаназії розуміємо, що це явище не є виявом милосердя до страждання хворого, а навпаки є проявом байдужості та вбивством невиліковно хворої особи.

РОЗДІЛ II

РОЗУМІННЯ СТРАЖДАННЯ ТА СМЕРТІ КРІЗЬ ПРИЗМУ ВЧЕННЯ ЦЕРКВИ

Протягом століть багато мислителів та філософів намагалися усвідомити дійсну цінність людського життя, що, у свою чергу, породило величезну кількість формулювань та пояснень цього явища. Проте, розглядаючи людське життя крізь призму Святого Письма, розуміємо, що людина – це єдність духовного з фізичним, опис чого бачимо на початку створення світу. Також у Біблії знаходиться багато доказів того, що життя людини перебуває в Божих руках, і тому в часі страждань, терпіння чи хвороби маємо довіряти Творцеві⁸¹. (Пс. 18:47, Пс. 104: 29). Ще на сторінках Святого Письма відчитуємо те, що Бог безмежно любить своє творіння, ця любов виражається через життя, смерть та воскресіння Ісуса Христа. Але виникає питання: якщо Бог так сильно любить нас, то чому у світі так багато зла, несправедливості та страждань. Відповідь на дане питання віднаходимо у книзі Буття, де сказано, що причиною болю та страждань є гріх, а не Божа воля (Пор. Бут. 3: 17-19). Підтвердження цього знаходимо в діяльності Христа, який в часі земної проповіді оздоровляв недужих, зцілював прокажених, годував голодних та проповідував, що причиною страждань та нещастя людей є гріх (Пор. Мт.6:25-34; Мт. 10:7; Мр. 6:13). Євангелист Матей у дев'ятій главі ілюструє взаємозв'язок гріха і страждань. Це історія про оздоровлення розслабленого, де Христос спершу прощає розслабленому гріхи, а потім каже: «Встань і ходи» (Пор. Мт. 9: 1-8). З цього можемо ще раз переконатись у тому, що причиною всякої немочі є гріх. Із сказаного вище випливає те, що кожен гріх – це порушення Божої волі та причина страждань на землі. Адже кожен гріх робить людину рабом диявола, бо знищує правдивий зв'язок з Богом, з тими людьми, які є поруч, та нищить зв'язок з самим

⁸¹ Пор. О. Дробик, *Паліативна допомога як протидія етаназії*, Львів: Друкарські куншти, 2011, 169.

собою. Отож, Божі заповіді були дані нашим прародичам для того, щоб зберегти їх від зла та зробити щасливими, але вони проявили непослух, внаслідок чого підпали тлінню і стражданню. Отже, в даному розділі ми будемо розглядати вчення Церкви про страждання та аналізувати поведінку хворого в часі хвороби.

2.1. Етимологія термінів страждання та смерті

Життя кожної особи у світі є різне. Адже в когось воно є переповнене яскравими та радісними моментами, а в когось є сповнене різноманітними терпіннями та стражданнями. З цього випливає питання, що таке страждання, який його сенс та як його сприймати чи поборювати. Щоб відповісти на дане питання, необхідно розглянути цей термін із різних точок зору, а саме: медичної, психологічної, філософської та релігійної.

Глумачний словник української мови під терміном страждання подає наступне визначення: страждання – це пережиток сильного фізичного чи морального болю, який є спричинений внаслідок переживання чогось негативного (наприклад, важка хвороба)⁸². Варто зазначити, що страждання є не лише відчуттям болю, а його переживання, яке накладає значний відбиток на життя людини та кардинально його змінює⁸³.

Ще одне вдале пояснення даного терміну віднаходимо в статі Тамари Шадюк про *концепцію стражденності людського буття*. У ній зазначено, що біль є первинним виявом страждання, пізніше він стає більшою частиною людського існування, внаслідок чого паралізується свідомість, свобода та воля людини, і вона стає замкнутою у своїх переживаннях⁸⁴. З цього можемо зробити висновок, що страждання у повсякденному житті найчастіше асоціюється з певною хворобою, а також асоціюється з тим, що суперечить волі людини та оцінюється як негатив, якого необхідно швидко позбутися⁸⁵. Натомість

⁸³ Пор. А. Антюхіна, «Боль и страдание: философское осмысление» [PDF] // «Грамота» №4 (2013) 25.

⁸⁴ Пор. Т. Шадюк, «Категорія Стражденність В. Г. Нестеренка в Світлі сучасної екзистенціальної антропології» [PDF] // серія «Філософія». Випуск 9 (2011) 163.

⁸⁵ Пор. Т. Ярошенко, «Страждання, як сучасна проблема філософсько-гуманітарногознання» [PDF] // *Вісник Львівського університету*. Серія філософських наук. Випуск 6 (2004) 2.

страждання виконує і позитивні функції, бо саме воно пригадує людині про її обмеженість, а також спонукає бути вимогливішим до себе та інших⁸⁶.

У медицині страждання розглядається як патологія, яка дослівно означає терпіти страждання або хворобу. Проте у медицині під патологією прийнято вважати комплексну науку, «яка вивчає закономірності виникнення, течії і результату захворювань і окремих патологічних процесів в організмі людини і тварин»⁸⁷. Варто зазначити, що Рене Леріш є першим, хто розглянув страждання не лише як захисну функцію організму, але як суб'єктивне відчуття. Адже сучасна медицина розглядає біль як

«своєрідний психофізіологічний стан людини, що виникає в результаті впливу надсильних руйнівних подразників, які викликають соматичні або функціональні порушення в організмі»⁸⁸.

Варто підкреслити, що відчуття болю залежить від віку того, хто його переживає. Адже прийнято вважати, що найбільш схильними до перенесення болю є діти та особи похилого віку. Також цікавим фактом є те, що існують особи, які є більш чутливими до болю, такий стан прийнято називати гіпералгезія та менш чутливими – гіпоалгезія. Прикладом є те, що обидва пацієнти з одним діагнозом поведуться по-різному, один кричить від болю, а інший – переживає це спокійно та врівноважено⁸⁹. Петро Анохін наголошує на тому, що саме внутрішня свобода індивіда здатна придушувати та контролювати почуття болю. Адже кожне відчуття болю в часі хвороби є ударом по бутті людини, його цілісності та свободі⁹⁰. Також постійне або тимчасове переживання болю змушує людину задуматись над сенсом власного життя та вивести її з нормального психологічного стану⁹¹.

У психології під стражданням прийнято вважати негативний емоційний стан, який є викликаний внаслідок отримання правдивої або неправдивої

⁸⁶ Пор. Т. Шадюк, «Есенційний та екзистенційний модули стражденності в православ'ї: філософсько-релігієзнавчий аналіз», 1.

⁸⁷ Пор. М. Fishben, «Medical Definition of Pathology» // сайт : [MedicineNet.com](http://www.MedicineNet.com), 13 травня 2016, <<https://www.medicinenet.com/script/main/art.asp?articlekey=6387>> (дата звернення 22.10.2018) [переклад власний].

⁸⁸ Див. А. Антюхина, «Боль и страдание: философское осмысление», 25.

⁸⁹ Пор. там само, 25.

⁹⁰ Пор. там само, 26.

⁹¹ Пор. там само.

інформації про неможливість здійснення чи задоволення власних потреб⁹². Також для психології страждання означає почувати себе засмученим, занепадати духом, відчувати самотність та ізольованість. Мабуть, найважливішим фактором страждання є незадоволеність собою та виснаженість⁹³. Ще слід зазначити те, що, згідно із психоаналітичною концепцією, «страждання – є результатом дійсної або уявної втрати, яка загрожує емоційній безпеці індивіда, впевненості в собі та самоповазі»⁹⁴.

Аарон Бек зазначає, що особа внаслідок страждання розглядає себе як неповноцінну, це стосується того, що для неї було найбільш цінним. Проте Мартін Селгіман, додає, що особа, яка переживає страждання, потребує визначати та контролювати своє оточення, коли вона цього позбавлена, то загострюється почуття безпорадності, і особа впадає у депресію⁹⁵. Також Елін Клінгер вказує на те, що через депресію особа стає байдужою та перестає боротися з труднощами. Іншими словами можна сказати, що особа вдається до втечі та впадає у безнадійність. Ще Клінгер додає, що особа внаслідок страждання не одразу впадає у депресію, а проходить через певні фази, їх є три. На першій фазі особа прикладає всіх зусиль для того, щоб повернути все те, що було втрачене внаслідок терпіння. Для другої фази характерним є агресивна поведінка особи, бо вона усвідомлює, що спроби повернути втрачене були марними. І третя фаза характеризується певним прийняттям, адже особа усвідомлює свою безпорадність та впадає у безнадійність, внаслідок чого і настає депресія⁹⁶.

У філософських творах можемо побачити, що проблематика страждання цікавила ще античних філософів. Під стражданням вони розуміли певну втрату душевної та тілесної рівноваги, а також це могли бути порушення космічної гармонії внаслідок хаосу⁹⁷. На думку Арістотеля, фізичне страждання є

⁹² Пор. І. Кость, «Страждання крізь призму фразеології» [PDF] // *Наукові записки Ужгородського Національного Університету*, серія «Філологія», вип. 19, Ужгород: 2009, с. 157.

⁹³ Пор. Т. Ярошенко, «Страждання, як сучасна проблема філософсько-гуманітарного знання», 3.

⁹⁴ С. Кравчук, «Психологічні особливості депресивності та емоційної нестійкості середнього віку» [PDF] // «Аксиома». Випуск 28 (2015) 236.

⁹⁵ Пор. там само, 238.

⁹⁶ Пор. там само, 238-239.

⁹⁷ Пор. Т. Ярошенко, «Страждання, як сучасна проблема філософсько-гуманітарного знання», 3.

найбільшим випробуванням для людської відваги. Ще варто зазначити, що у філософії існує відмінність між фізичним та духовним терпінням. Для Платона фізичне страждання – це спроможність перемагати тілесні потреби, а духовне страждання – це здатність долати пені несправедливості. Слід зауважити, що фізичні страждання є притаманні всім живим істотам, а духовні лише людському індивіду⁹⁸. Також Еммануїл Кант зазначає, що людині необхідно навчитися керувати своїми стражданнями для того, щоб не втратити своєї свободи⁹⁹. Варто зазначити, що у філософії страждання людської особи не розглядається як певна позитивна цінність. Проте вона спонукає тих людей, які спостерігають за стражданням інших, проявляти милосердя, що є виявом високої моральної цінності¹⁰⁰. Фрідріх Ніцше у книзі *По ту сторону добра і зла* зазначає, що фізичне страждання є подібним до капітана корабля, який віддає накази, коли ми чуємо його сигнали, то маємо зменшити свою життєву енергію¹⁰¹. Ще філософ підкреслює, що важка хвороба має позитивний вплив на людську особу, адже внаслідок важкої хвороби у неї з'являється час зайнятися собою¹⁰². Натомість Артур Шопенгауер зазначає, що людське страждання немає ніякої позитивної цінності, бо воно є наслідком зловживання свободної волі людини¹⁰³.

Натомість, релігія – це «погляди та уявлення, в основі яких лежить віра в існування надприродних сил та їх панування над світом»¹⁰⁴. Пауль Тілліх зазначив, що релігія є пошуком відповідей на найважливіші життєві питання¹⁰⁵. Тому, щоб зрозуміти етимологію терміну «страждання», необхідно поглянути на нього з релігійної точки зору. Страждання у релігії розуміється «як те, що пов'язане з гріховністю людської природи та потребує очищення»¹⁰⁶. Проте Карл Маркс зазначив, що релігія є «серцем безсердечного світу, страждання у якому

⁹⁸ Пор. Н. Фрасинюк, «Терпіння як предмет соціального пізнання у філософії та релігії» [PDF] // «Studia Linguistica». Випуск 5 (2011) 316.

⁹⁹ Пор. А. Антюхіна, «Боль и страдание: философское осмысление», 27.

¹⁰⁰ Там само, 27.

¹⁰¹ Пор. там само.

¹⁰² Пор. там само.

¹⁰³ Пор. А. Шопенгауер, Дополнение к учению о ничтожествосуществования // собрание сочинений, т. 5, Москва 2001, 223.

¹⁰⁴ Пор. В. Яременко – О. Сліпушко, *Новий тлумачний словник Української мови 3 том*, Київ: Аконіт, 2005, 113.

¹⁰⁵ Пор. Я. Стоцький, *Психологія релігії. Курс лекцій*, Тернопіль: 2011, 57.

¹⁰⁶ Див. Т. Ярошенко, «Страждання, як сучасна проблема філософсько-гуманітарного знання», 5.

не є даремними, а будуть винагородженні у майбутньому житті»¹⁰⁷. З цього можемо зробити висновок, що страждання мають позитивний вплив на людську особу, бо допомагають людині очиститись та прозріти духовно. Тетяна Ярошенко в статті *Страждання як сучасна проблема філософсько-гуманітарного знання* зазначає, що найповніше розуміння страждання, з релігійної точки зору, розкривається у буддизмі та християнстві¹⁰⁸. «Основи буддійського віровчення викладені Буддою Шак'ямуні в першій бенарській проповіді. Насамперед, це вчення про “Чотири благородні істини” і “благородний восьмиступеневий (восьмирічний) шлях”»¹⁰⁹. У цьому творі наголос ставиться на тому, що значення благородних істин полягає у бутті світу, яке є наповнене стражданнями. А головною причиною страждання людей є їхнє бажання та прив'язаність до земних насолод. Також вказано шлях, як можна позбутися страждання, а саме через відмову від своїх бажань та прагнень¹¹⁰. З цього можемо зробити висновок, що життя для буддистів розуміється як страждання. Проте саме страждання не є природним станом людини, тому його необхідно позбутися. Шлях звільнення від страждання полягає у тому, щоб звільнитися від прив'язаності до світу. Натомість «у християнстві спокутувальна жертва Христа робить страждання не лише платою за гріхи людства, але й запорукою спасіння»¹¹¹. Адже пережиті страждання допомагають людині стати співучасником відкупительної дії Христа, та зрозуміти власне покликання¹¹². Детальніше розуміння страждання у християнстві буде представлено у наступному підрозділі.

Поняття смерті є актуальним у всі часи існування людства, бо смерть є невідворотним процесом, який може поглинути людину будь-якого віку чи становища. Тому думка про смерть викликає у нас, людей, жах та тривогу, бо ми не знаємо, коли вона наступить. *Тлумачний словник української мови під*

¹⁰⁷ Див. М. Пірен, *Соціологія релігії*, Київ: «Персонал» 2008, 14.

¹⁰⁸ Пор. Т. Ярошенко, «Страждання, як сучасна проблема філософсько-гуманітарного знання», 5.

¹⁰⁹ Див. М. Пірен, *Соціологія релігії*, 220.

¹¹⁰ Пор. там само.

¹¹¹ Пор. Т. Ярошенко, «Страждання, як сучасна проблема філософсько-гуманітарного знання», 5.

¹¹² Матеріали науково-практичної конференції, *Психологічні розлади серед населення України: роль і завдання церкви відповідальність держави і суспільства*, Івано-Франківськ 2006, 13.

терміном *смерть* розуміє «припинення життєдіяльності організму і його загибель»¹¹³. Також під цим терміном прийнято вважати закінчення земного життя та заклик до мудрого і правильного використання даного нам часу¹¹⁴.

Константин Циолковський у книзі *Радость смерти. Заблуждения верующих и неверующих* зазначає, що лише людській особі є притаманне надавати сенс таїнству смерті. Адже від самого народження людина приречена на неминучий кінець власного життя, що, у свою чергу, переповнює її свідомість страхом та переживаннями¹¹⁵. Також французький історик Філіпп Ар'єс акцентує увагу на тому, що ставлення до смерті показує рівень розвитку культури. Він зазначає, що існує п'ять головних етапів уявлень про смерть у європейській культурі. Перший етап характеризується тим, що смерть сприймалась як очікування другого приходу Христа. На другому етапі характерним було те, що смерть починає сприйматись як очікування Божого суду та посмертне покарання за свої гріхи. Для третього етапу особливою ознакою є те, що втрачається механізм захисту людини від природи. На четвертому етапі своєрідним є те, що смерть сприймалась як момент зустрічі з тою особою, яка померла раніше. Для п'ятого етапу характерними рисами є те, що виникає певна боязнь смерті¹¹⁶. Аналізуючи сказане вище, можемо зробити висновок, що розуміння смерті не було стабільним, а мінялось разом із світоглядом та культурою, бо охоплювало всі сфери життя людства. Внаслідок цього можемо зрозуміти, що на перших етапах смерть сприймалась як позитивне, натомість на наступних стадіях розвитку її починають уникати та боятися. Підтвердження цього можемо побачити у античній філософії, де внаслідок бажання перемогти смерть з'являється вчення про безсмертя душі. Для Платона поняття смерті означає пробудження, бо душа звільнюється від тіла. Філософ вважав, що

¹¹³ Пор. В. Яременко – О. Сліпушко, *Новий тлумачний словник Української мови 3 том*, 339.

¹¹⁴ Пор. Р. Мартінелі, «

Що відбувається під час і після смерті» // *Credo*, 6 листопада 2009, <<http://credo.pro/2009/11/7919>> (дата звернення: 29.10.2018).

¹¹⁵ Пор. К. Циолковський, «Радость смерти. Заблуждения верующих и неверующих», *Космическая философия*, 6 лютого 2015, < <http://tsiolkovsky.org/ru/kosmicheskaya-filosofiya/radost-smerti/>> (дата звернення: 1.11.2018).

¹¹⁶ Пор. М. Мазурик, «Смерть як відкриття нових горизонтів бачення для людини» // *Електронний науковий архів Науково-технічної бібліотеки Національного університету "Львівська політехніка"*, 2013, < <http://ena.lp.edu.ua/bitstream/ntb/21231/1/10-52-58.pdf>> (дата звернення 29.10.2018).

людська душа приходить із священного світу і внаслідок народження у тілі забуває істину, яку знала раніше. Проте смерть – це момент, коли людина може осягнути щастя, бо душа повертається до того блаженства, у якому перебувала раніше¹¹⁷. Також Цицерон у книзі *О старості о дружбе о обязанностях* зазначає, що померлі живі і живуть вони тим життям, що лише воно одне заслуговує на назву життя. Ще додає: якщо я помиляюся, віруючи у безсмертя, то хочу, аби мене не позбавили цієї помилки, яка тішить мене поки я живий¹¹⁸.

Натомість у середньовіччі поняття смерті сприймалось крізь призму християнства, де смерть є наслідком гріха, а доля кожного залежить від його життя на землі¹¹⁹. Проте в епосі просвітництва поняття смерті розглядається як природне та закономірне завершення людського життя. Головне, не перебільшувати цінність життя та не боятися смерті¹²⁰. Зате у новітніх часах поняття смерті набуває іншого значення, бо феномен смерті розглядається як те, що конструює людське буття та допомагає збагнути сенс власного існування. Саме завдяки смерті людина починає осмислювати сенс особистого буття та перестає гнатися за майбутнім¹²¹. Ще характерною рисою новітнього періоду є те, що смерть:

перестає лякати фізичним болем, більш того, збільшується тривалість існування, також ведуться суперечки про можливість обмеження життя людини, яка за певними якісними параметрами перестає його задовольняти. У такій системі планування людина уникає випадковості і все намагається взяти в свої руки, в тому числі витіснити смерть зі свого життя, з одного боку, відсунути її від себе за допомогою медицини, з іншого – максимально відгородити себе від необхідності споглядати смерть Іншого¹²².

Роблячи аналіз вищесказаного, можемо зрозуміти, що поняття смерті варто розглядати крізь призму духовного та фізичного розвитку людства, бо саме ці два чинники формують людське бачення та культуру поведінки. Також варто наголосити на тому, що завдяки смерті людина може віднайти сенс власного існування.

¹¹⁷ Пор. О. Легун, «Сенс життя і філософія смерті», 295.

¹¹⁸ Пор. С. Утченко (ред.), Цицерон, «*О старості О дружбе О обязанностях*», Москва «Наука» 1974, 30.

¹¹⁹ Пор. О. Легун, «Сенс життя і філософія смерті», 296.

¹²⁰ Пор. там само.

¹²¹ Пор. И. Тихонова, «Проблема смерти в философской антропологии» // *Вестник ВГУ* (Воронежский государственный университет) Философия вип. 1, 2015, 89.

¹²² Там само [переклад власний].

2.2. Вчення Церкви щодо розуміння людських страждань та смерті

Папа Іван Павло II зазначає, що страждання є невід'ємною частиною людського життя. Адже кожна особа протягом життя зустрічається із стражданнями, а завданням Церкви є шукати зустрічі з людиною, яка прямує цією дорогою¹²³. У апостольському листі *Salvifici Doloris* Понтифік розмірковує над сенсом страждань у житті людини. На його думку, на це питання відповідає біблійна історія про праведного Йова, який, буди праведним, все одно зазнав багатьох страждань. Причиною страждання Йова може бути якась важка провина, адже Бог карає за гріх. Однак Йов усвідомлює те, що він не винен, але все одно приймає страждання, бо Бог його допустив. Святіший Отець, розмірковуючи над цим уривком, зазначає, що Бог допускає страждання Йова, щоб показати його Праведність¹²⁴. З вищевказаного випливає те, що «... страждання має значення покарання, коли пов'язане з провиною, однак не є правдою те, що кожне страждання є наслідком провини і має характер покарання»¹²⁵.

У Догматичній конституції про Церкву *Lumen gentium*, сказано, що «через тайну хрещення кожний вірний уподібнюється до Христа та стає одним тілом. У цьому Тілі життя Христове поширюється на вірних, які через Таїнства єднаються з Христом, що зазнав страстей та прославився»¹²⁶. З цього розуміємо, що всі члени у Христовому Тілі є пов'язані між собою. Тому «коли страждає один член, то співстраждають з ним усі члени; і як один член у славі, то радіють з ним усі члени» (1 Кор. 12:26). Отже, з даного твердження можемо зрозуміти, що ми не повинні бути байдужими до страждань інших людей, а маємо їх підтримувати та піклуватися про них.

Таїнство Єлеопомазання є прикладом того, як вірні можуть співстраждати з тими, хто є важко хворий. «Адже через святе помазання і молитву пресвітера уся

¹²³Пор. Иоан Павел II, Апостольское Послание *Salvifici doloris* [«Християнський смисл страдания»]. Сакнк-Петербург: Издательство святого Петра 2001, 6.

¹²⁴Див. Иоан Павел II, *Salvifici doloris*, 11-16.

¹²⁵ Див. там сам, 14.

¹²⁶Див. II Ватиканський Собор, Догматична конституція про Церкву *Lumen gentium* [«Світло народів»] (21 листопада 1964), 7.

Церква доручає хворих стражденному і прославленому Господеві, щоб Він їх підняв і спас; а навіть більше – закликає їх, щоб вони добровільно прилучились до Христових страстей [...]»¹²⁷. Церква також закликає нас пам'ятати, що Христос страждав задля спасіння всього світу, а тому всі, хто терпить важкі хвороби, або утиски чи негаразди, співпрацюють з Божою волею¹²⁸. Саме єднання з Богом та Його волею допомагає християнам приносити добрі плоди віри та поширювати Царство Боже на землі. Також ті, які страждають, повинні пам'ятати, що теперішні страждання нічого не варті супроти майбутньої слави¹²⁹.

Ще одним важливим прикладом, як потрібно сприймати страждання, є постать Пресвятої Богородиці. Адже вона йшла шляхом віри разом із Сином від Його народження аж до хресної смерті і воскресіння. Саме вона співстраждала разом із Сином, який вмирав на хресті, вона особливим чином – послухом, вірою, надією та палкою любов'ю – співпрацювала із Спасителем у його ділі відновлення надприродного життя у наших душах¹³⁰.

Декрет про місійну діяльність Церкви *Ad Gentes* зазначає, що місією Церкви є поширювати Добру Новину бідним та йти шляхом самого Христа, а саме дорогою самопожертви, убогості та страждання. Страждання є не лише великим випробуванням для вірних, але і великою ласкою, бо вони доповнюють страждання самого Христа за своє Тіло, тобто Церкву¹³¹. Душпастирська конституція про Церкву в сучасному світі *Gaudium et spes* доповнює вищесказане і наголошує на тому, що людське страждання є боротьбою із злом¹³². Згідно із християнським вченням, страждання – особливо в останні моменти життя – займає особливе місце в спасительному плані Бога; воно дійсно являється участю в Страстях Христових та з'єднанням з його Відкупительною Жертвою [...]»¹³³.

¹²⁷ Див. там само, 11.

¹²⁸ Пор. там само, 41.

¹²⁹ Пор. II Ватиканський Собор, Декрет про апостолят мирян *Apostolicam actuositatem* (18 листопада 1965), 4.

¹³⁰ Див. II Ватиканський Собор, *Lumen gentium*, 61.

¹³¹ Пор. II Ватиканський Собор, Декрет про місійну діяльність Церкви *Ad Gentes* (7 грудня 1965), 5.

¹³² Пор. II Ватиканський Собор, Душпастирська конституція про Церкву в сучасному світі *Gaudium et spes* (7 грудня 1965), 22.

¹³³ Конгрегація по Вероученню, Декларация об эвтаназии. Сакнк-Петербург: Издательство святого Петра 2002, 8.

Для того, щоб зрозуміти християнське значення страждання, необхідно звернути увагу на послання Римських Архієреїв. Папа Бенедикт XVI за час свого понтифікату видав чотири Послання до Дня хворого, у яких повчає християн, як ставитися до хворих. У першому посланні 2010 р. наголошує, що «Христос є божественний Лікар, який прийшов, творячи добро та зціляючи всіх, що диявол поневолив»¹³⁴. Папа у цьому посланні закликає людей не бути байдужими до душевних і тілесних ран тих людей, яких ми зустрічаємо, бо кожен страждаючий є улюблений у Божому Царстві. Понтифік також висловлює подяку людям, які служать хворим, та закликає священників не жаліти себе, а забезпечувати опікою та підтримкою важкохворих осіб¹³⁵. У наступному посланні головний акцент ставиться на значенні ран Христа. Адже Христос став людиною для того, щоб «могти співстраждати з людиною, реальним чином, у плоті й крові»¹³⁶. З цього можемо зрозуміти, що Христос входить у людське страждання для того, щоб підтримати та утішити страждаючого. Римський Архієрей виняткову увагу звертає на Серце Христове та проколений списом бік, з якого витікає кров і вода, які є символом святих таїнств, з котрих люди мають черпати силу. Папа особливо запрошує хворих та страждаючих осіб молитовно почитати Серце та проколений бік Христа, щоб черпати з цього джерела силу для оздоровлення та утіхи¹³⁷.

Папа Бенедикт XVI у посланні 2013 р. закликає нас розпізнати у хворому самого Христа, який терпить страждання для нашого спасіння та просить здорових осіб ставати милосердним самарянином для тих людей, які переживають страждання¹³⁸.

Папа Франциск за час свого понтифікату видав п'ять Листів до хворих, у яких говорить про страждання та опіку на недужих. У першому листі звертає увагу на те, що Христос не забрав страждання з людського життя, а надав йому

¹³⁴ Див. Послання Папи Бенедикта XVI на XVIII Всесвітній День Хворого 11 лютого 2010 року, <<http://zdorovia.ugcc.org.ua/poslannya-papy-benedykta-xvi-na-hviii-vsesvitnij-den-hvoroho-11-lyutoho-2010-roku/>> (дата звернення 2.10.2018).

¹³⁵ Там само.

¹³⁶ Див. Послання Папи Бенедикта XVI на XIX Всесвітній День Хворого 11 лютого 2011 року, <<http://zdorovia.ugcc.org.ua/poslannya-papy-benedykta-xvi-na-hih-vsesvitnij-den-hvoroho-11-lyutoho-2011-roku/>> (дата звернення 2.10.2018).

¹³⁷ Пор. там само.

¹³⁸ Пор. Послання Папи Бенедикта XVI на XXI Всесвітній День Хворого 11 лютого 2013 року, <<http://zdorovia.ugcc.org.ua/poslannya-papy-benedykta-xvi-na-hhi-vsesv/>> (дата звернення: 2.10.2018).

нового значення. Цими словами папа наголошує на тому, що Христос розділяє страждання разом із хворим та дає силу це страждання перенести¹³⁹. У наступному посланні Римський Архієрей ставить акцент на біблійному уривку з книги Йова, а саме: «Я був сліпому оком, кульгавому я був ногами!» (Іов. 29:15). Цей уривок навчає кожного з нас вийти поза межі власного «я» і не бути байдужим до потреб хворих осіб. Також говорить про те, що час, який є проведений із хворим, є святим часом, бо уподібнює нас до Бога, який прийшов служити і віддати своє життя за багатьох¹⁴⁰. У третьому посланні головний акцент ставиться на слова Пресвятої Богородиці: «Що лиш скаже вам, – робіть» (Йо. 2:5). Даний уривок закликає читача довіритися Богові. Адже в часі переживання важкої хвороби людина потрапляє у кризу людського існування. А віра в Христа допомагає ці випробування пережити та побачити, як хвороба робить нас ближчими до Бога¹⁴¹. Наступне послання закликає нас пам'ятати про гідність кожної особи і хворого зокрема. Адже кожна людина і навіть та, яка важко страждає, має своє призначення в житті. Тому ми не можемо бути байдужими до страждаючих, бо, піклуючись про них, ми ділимося своїми дарами та збагачуємося духовно¹⁴². У цьогорічному посланні папа роздумує над таємницею хреста. Він зазначає, що хрест:

Це не безнадійна трагедія, а місце, з якого Ісус явив Свою славу й залишив Свою останню волю любові, що стала основним правилом для християнської спільноти і для життя кожного християнина¹⁴³.

¹³⁹ Пор. Послання Папи Франциска з нагоди XXII Всесвітнього дня хворого 2014, <<http://zdorovia.ugcc.org.ua/poslannya-papy-frantsyska-z-nahody-hhii-vsesvitnoho-dnya-hvoroho-2014/>> (дата звернення: 2.10.2018).

¹⁴⁰ Див. Послання Папи Франциска з нагоди XXIII Всесвітнього дня хворого 2015 р., <<http://zdorovia.ugcc.org.ua/poslannya-papy-frantsyska-na-hhiii-vsesvitnij-den-hvoroho-2015-r/>> (дата звернення: 2.10.2018).

¹⁴¹ Пор. Послання Папи Франциска з нагоди XXIV Всесвітнього Дня Хворого 2016 р., <<http://zdorovia.ugcc.org.ua/poslannya-svyatishoho-ottsya-frantsyska-z-nahody-xxiv-vsesvitnoho-dnya-hvoroho-2016/>> (дата звернення: 2.10.2018).

¹⁴² Пор. Послання Папи Франциска з нагоди XXV Всесвітнього Дня Хворого 2017 р., <<http://zdorovia.ugcc.org.ua/poslannya-papy-frantsyska-z-nahody-xxv-dnya-hvoroho/>> (дата звернення: 2.10.2018).

¹⁴³ Див. Послання Папи Франциска з нагоди 26 Дня хворого 11 лютого 2018 р., <<http://zdorovia.ugcc.org.ua/poslannya-papy-frantsyska-z-nahody-26-dnya-hvoroho-11-lyutoho-2018-r-b/>> (дата звернення: 2.10.2018).

З цього можемо зрозуміти, що, піклуючись про тих, хто страждає, маємо враховувати їхні бажання, адже так зможемо виявляти свою любов до ближніх.

Також для того, щоб зрозуміти вчення Церкви про страждання, не варто оминати послання предстоятелів Української Греко-Католицької Церкви. Зокрема Блаженніший Любомир Гузар у Посланнях до дня хворого звертає увагу на те, що страждання допомагає людині збагнути власні обмеження. А також усвідомлення того, що кожен з нас може страждати у будь-який момент, заохочує нас шанувати інших та бути чуйним до їхніх потреб¹⁴⁴. Ще Верховний Архієпископ додає, що великих терпіннь додає людині усвідомлення того, що вона нікому не потрібна. Також страждання інших осіб стає нагодою чинити добро та допомагати потребуючим нести їхні терпіння¹⁴⁵.

Блаженніший Святослав Шевчук у своїх Пастирських посланнях говорить про важливість кожної людської особи, адже: «Кожен з нас є сотворений на образ і подобу Божу і є покликаний виявляти Божу красу, яка є в середні нас»¹⁴⁶. Також наголошує на тому, що кожна людина, незважаючи на певні відхилення, є повноцінною і заслуговує на те, щоб бути любленою, а не відкинутою суспільством¹⁴⁷.

Митрополит Ігор Возняк у своєму Зверненні до хворих говорить про те, що кожен християнин є відповідальний за своїх ближніх. Оскільки має дбати не лише за власне спасіння, а й тих, хто є поряд. Ще митрополит заохочує хворих приймати святі Таїнства: Сповіді, Єлеопомазання та Євхаристії, бо саме вони допомагають, зцілювати, як духовні так і фізичні недуги¹⁴⁸.

Вищесказане варто підсумувати словами владики Софрона Мудрого, який говорив, що страждання є вчителем, і ніхто не може пізнати себе, доки не переніс

¹⁴⁴ Пор. Звернення Блаженнішого Любомира до вірних КГВА з нагоди Дня хворого 14 травня 2006 р., <<http://zdorovia.ugcc.org.ua/zvernennya-blazhennishoho-lyubomyra-do-virnyh-khva-z-nahody-dnya-hvoroho-14-travnja-2006-r/>> (дата звернення: 2.10.2018).

¹⁴⁵ Пор. Звернення Блаженнішого Любомира до вірних КГВА з нагоди Дня хворого 16 квітня 2007 р., <<http://zdorovia.ugcc.org.ua/zvernennya-blazhennishoho-lyubomyra-do-virnyh-khva-z-nahody-dnya-hvoroho-16-kvitnya-2007-r/>> (дата звернення: 2.10.2018).

¹⁴⁶ Пастирське слово Блаженнішого Святослава про дар осіб з розумовою неповносправністю, 18 вересня 2013 р., <<http://zdorovia.ugcc.org.ua/pastyrskie-slovo-blazhennishoho-svyatoslava-pro-dar-osib-z-rozumovoyu-nerovnospravnistyu/>> (дата звернення: 2.10.2018).

¹⁴⁷ Пор. там само.

¹⁴⁸ Пор. Звернення Архієпископа Львівського Кир Ігоря про важливість уділення Святих Таїнств хворим. <<http://zdorovia.ugcc.org.ua/zvernennya-arhiyepiskopa-lvivskogo/>> (дата звернення: 3.10.2018).

страждання. Також кожне терпіння вчить нас любові та співчуття до ближніх¹⁴⁹. Ще воно допомагає нам переглянути власне життя та приготує до смерті. Адже кожна людська особа за своєю природою є смертною і в процесі свого розвитку прямує до старіння та смерті¹⁵⁰.

Згідно із вченням Католицької Церкви, смерть – це розлука душі з тілом, закінчення людського життя на землі і збирання заслуг для вічності¹⁵¹. Також існує поняття духовної смерті. Під ним прийнято вважати втрату освячуючої ласки внаслідок гріха¹⁵². На основі цього твердження можемо зрозуміти, що смерть прийшла у цей світ через непослух прародичів¹⁵³. Але «Бог не створив смерті і не радіє з погибелі живучих [...] Але через заздрість диявола смерть увійшла у цей світ»¹⁵⁴. З цього можемо зробити висновок, що смерть не була задумана Богом, а є наслідком порушення Його Заповідей. Адже Христос, коли прийшов на цей світ, то своєю смертю подолав смерть і повернув нам втрачене спасіння¹⁵⁵. Папа Бенедикт XVI у книзі *Вступ до християнства* зазначає, що хресна смерть Спасителя навчає кожного з нас «перейти від буття для себе самого, до буття для іншого»¹⁵⁶. Адже через свою Смерть і Воскресіння Христос став усім слугою, бо прийшов у світ, щоб послужити іншим. Тому кожен християнин повинен царювати разом з Ісусом, а саме: служити тим, хто цього потребує¹⁵⁷. Правдиве вчення церкви про смерть віднаходимо у Таїнстві Хрещення. Оскільки основним його знаком є занурення, що є символом сходження у гріб християнина, який вмирає разом з Ісусом для нового життя¹⁵⁸. Також Католицька Церква навчає, що смерть є нормальним кінцем життя, бо нагадує нам, що життя людини є обмежене¹⁵⁹. Бо коли особа не усвідомить

¹⁴⁹ Пор. Матеріали науково-практичної конференції, *Психологічні розлади серед населення України: роль і завдання церкви відповідальність держави і суспільства*, Івано-Франківськ 2006, 12-13.

¹⁵⁰ Пор. Г. Кришталь. *Евтаназія в контексті права на гідну смерть* // Гідність людського тіла №4/ Упоряд. Петро Гусак. Львів: 2004, 88.

¹⁵¹ Див. М. Добош, *Догматичне Богослов'я Католицької Церкви*, Львів: Стрім 1994, 479.

¹⁵² Пор. Там само.

¹⁵³ Пор. II Ватиканський Собор, *Lumen gentium*, 56.

¹⁵⁴ Катеизм Католицької Церкви, Жовква: Місіонер 2002, 413.

¹⁵⁵ Пор. там само 7.

¹⁵⁶ Й. Рацінгер, *Вступ до Християнства*, Львів: Місіонер 2008, 223.

¹⁵⁷ Катеизм Католицької Церкви, 786.

¹⁵⁸ Пор. там само, 628.

¹⁵⁹ Пор. там само, 1006.

власного обмеження, то вважатиме себе самодостатньою, через що буде впадати у руки смерті¹⁶⁰.

Також пасхальне таїнство допомагає зрозуміти нам християнське значення смерті. Бо вона є не лише завершенням фізичного життя, а й новим народженням, розпочатим у Хрещенні¹⁶¹. Так очікування смерті допомагає переосмислити своє життя з Богом та ближніми. Йосиф Рацінгер книзі *Бог і світ* говорить, що християни мають радіти наближенню смерті. Як приклад, наводить історію з життя святого Августина. Він, лежачи на смертному одрі, бачив всі гріхи, які скоїв протягом життя. Однак, незважаючи на це, молився покаяльні псалми з надією, що Господь його спасе¹⁶². Цей приклад має заохочувати нас не розчаровуватись, коли пізнаємо власну гріховність, а пам'ятати Божу любов до творіння та використовувати кожен момент у своєму житті, щоб примиритися з Господом. Бо з настанням смерті закінчується час боротьби та каяття і душа входить у вічність в такому стані, в якому покинула цей світ¹⁶³.

Єпископ Олександр (Семенов Тянь-Шанський) у книзі *Смерть і Воскресіння* говорить про те, що смерть є мірилом цінностей, бо нею вимірюється такі чесноти, як любов, вірність, мужність... Також вона допомагає зрозуміти, чи людина вірить в Бога. Адже через приймання «мученицької» чи «природної» смерті вимірюється віра у Божу всемогутність¹⁶⁴.

Калліст Уер у книзі *Внутреннее Царство* говорить про те, що смерть – це таємниця, до якої кожна людина має приготуватись, бо вона є певним мірилом ставлення до життя. Адже коли ми будемо боятись смерті, то не зможемо піти на ризик і прогайнуємо своє життя на страх. Лише тоді, коли ми поглянемо в очі смерті, зможемо зрозуміти її сенс і жити на повну силу¹⁶⁵. Також у книзі використовує слова Томаса Стрензі Еліота, який говорив: «Час смерті – щомиті». Цим словами ставиться наголос на тому, що смерть є новим народження. Адже

¹⁶⁰ Пор. Й. Рацінгер, *Вступ до Християнства*, 269.

¹⁶¹ Пор. там само, 1681-1682.

¹⁶² Пор. Й. Рацінгер, *Бог і світ* / перекл. Наталії Лозинської, Жовква: Місіонер 2009, 394.

¹⁶³ Див. М. Добош, *Догматичне Богослов'я Католицької Церкви*, 479.

¹⁶⁴ Пор. єпископ Олександр (Семенов Тянь-Шанський), *Смерть и воскресение* // сайт: *Православная энциклопедия «Азбука веры»*, < <https://azbyka.ru/smert-i-yoskresenie> > (дата звернення 6.10.2018).

¹⁶⁵ Пор. К. Уер, «"ПРИДИ С МИРОМ": ТАЙНА СМЕРТИ И ВОСКРЕСЕНИЯ» // сайт: *Православная энциклопедия «Азбука веры»*, < https://azbyka.ru/otechnik/Kallist_Uer/vnutrennee-tsarstvo/2 > (дата звернення: 7.10.2018).

кожне занурення в сон є символом смерті, а кожен ранок є символом воскресіння¹⁶⁶. Ще митрополит зазначає, що Христос приносить у світ нове розуміння смерті. Після Його воскресіння смерть набуває нового сенсу, а саме: здобування нового життя та духовної зрілості¹⁶⁷.

Отже, з вищесказаного можемо зробити висновок, що страждання і смерть не були сотворені Богом, а є наслідком людського непослуху Божим заповідям. Правдиве розуміння терпіння і смерті віднаходимо в особі Ісуса Христа, який, терплячи страждання і смерть, показує нам, що вони не є для знищення людини, а для того, щоб досягнути нове життя.

2.3. Хворий та його поведінка у часі хвороби

Кожна хвороба є певною таємницею в житті людини. Адже кожен з нас сприймає її по-різному. Хтось ставиться до неї як до покарання за власні переступи, підтвердження чого можемо побачити у книзі Чисел, коли народ за те, що відкинув Божу волю, був покараний мором і почав помирати (Пор. Чис.17:11). А інші переживають хворобу, як засіб для навернення (Пор. Ів. 9: 3).

Щоб зрозуміти, що таке хвороба, необхідно збагнути етимологію даного терміну. Тлумачний словник української мови під хворобою розуміє «порушення нормальної життєдіяльності організму під впливом несприятливих чинників внутрішнього і зовнішнього середовища»¹⁶⁸. У книзі *Будь соняшником біля плакучих верб* віднаходимо певне доповнення вищезгаданого терміну. Там зазначено, що хвороба є злом, яке потрібно подолати. Також під хворобою розуміється певний досвід, який переживає хворий та його оточення¹⁶⁹.

Місцем догляду за хворим є лікарня, яке в італійській мові походить від слова «ospitare», що перекладається на українську, як виявляти гостинність¹⁷⁰. Адже люди звертаються в цей заклад для того, щоб отримати медичну допомогу,

¹⁶⁶ Пор.там само.

¹⁶⁷ Пор. там само.

¹⁶⁸ Див. В. Яременко – О. Сліпушко, *Новий тлумачний словник Української мови 3 том*, 691.

¹⁶⁹ Пор. А. Панграці, *Будь соняшником біля плакучих верб*, Львів: Друкарські куншти, 2013, 20.

¹⁷⁰ Пор. там само, 30.

пройти певні процедури, тощо. Іван Павло II в апостольському листі *Salvifici doloris* зазначає, що медичні установи, а зокрема лікарні, є світом людського страждання, який спонукає в інших через любов виконувати своє служіння, а саме опіку над тими, хто страждає¹⁷¹. Для того, щоб зрозуміти, чому хворі звертаються до лікарень, варто скористатися схемою американського психолога Абраха Маслоу, яка називається ієрархія потреб. На першому місці є фізіологічна потреба. До неї відноситься повітря, вода, сон, тощо¹⁷². З цього можемо зрозуміти, що хворий йде в лікарню для того, щоб зробити певне обстеження, щоб виявити захворювання і одужати. Також він потребує, щоб були забезпечені його фізіологічні потреби, а саме: зручне ліжко, гігієна, належне харчування та повага до його особистих справ. Варто зазначити, що в разі незадоволення вищезгаданих потреб приводить до розчарування та протесту зі сторони пацієнта¹⁷³.

На другому місці стоїть потреба безпеки, як фізичної так і моральної¹⁷⁴. Під цим розуміється створення певної атмосфери довіри до працівників та гідності пацієнта. Слід наголосити, що зменшення безпеки спонукає пацієнта до більшої тривоги, а в поєднанні із важкою хворобою може призвести до замкнення у собі¹⁷⁵.

На третьому місці знаходиться потреба любові, до неї належить: сім'я, друзі¹⁷⁶. Іншими словами можна сказати, що до неї відноситься потреба привітності та підтримки. Тут варто наголосити, що хворий очікує від працівників медичного закладу людяності та підтримки. Вразі незадоволення даної потреби загострюється відчуття покинутості¹⁷⁷.

На четвертому місці розміщена потреба поваги, до неї відноситься самоповага, повага інших, повага до інших, тощо¹⁷⁸. Під цим розуміється певне

¹⁷¹ Пор. Іоан Павло II, *Salvifici doloris*, 45-46.

¹⁷² Див. В. Федько, *Абрахам Маслоу - теорія ієрархії потреб*, / сайт: *Народний оглядач*, 27 березня 2016, <<https://www.ar25.org/article/abraham-maslou-teoriya-iyerarhiyi-potreb.html>> (дата звернення: 19.10.2018).

¹⁷³ Пор. А. Панграці, *Будь соняшником біля плакучих верб*, 70.

¹⁷⁴ Пор. В. Федько, *Абрахам Маслоу - теорія ієрархії потреб*.

¹⁷⁵ Пор. А. Панграці, *Будь соняшником біля плакучих верб*, 71.

¹⁷⁶ Пор. В. Федько, *Абрахам Маслоу - теорія ієрархії потреб*.

¹⁷⁷ Пор. А. Панграці, *Будь соняшником біля плакучих верб*, 71.

¹⁷⁸ Пор. В. Федько, *Абрахам Маслоу - теорія ієрархії потреб*.

бажання хворого ставитись до нього як до особи, а не як до піддослідного. Коли забезпечити дану потребу, то це полегшить страждання¹⁷⁹.

На вершині піраміди А. Маслоу стоїть потреба самоактуалізації, до неї відноситься: мораль, відсутність упередженості, визнання фактів тощо¹⁸⁰. Тут варто звернути увагу на те, що хвороба є однією з можливостей проявити себе. Адже розуміння хвороби можна сприймати як засіб, який робить мене стійкішим до різних труднощів, а також служить для того, щоб бути чуйним до потреб інших¹⁸¹.

Отже, із згаданого вище можемо зробити висновок, що великий вплив на поведінку хворих має забезпечення їх базових потреб. Адже коли вони є задоволеними, то хворий відчуває себе потрібним, незважаючи на свою хворобу, що в кінцевому результаті приводить до видужання чи прийняття діагнозу. Натомість, коли базові потреби не є задоволеними, то пацієнт залишається наодинці із хворобою, та замикається на інших. Внаслідок чого хвороба призводить до відчаю і особа перестає з нею боротися.

Також важка хвороба спонукає пацієнта задуматись над сенсом власного життя. Адже внаслідок недуги змінюється звичайний спосіб життя пацієнта:

втрачається працездатність і цим обмежується самореалізація; змінюються стосунки і ролі в сім'ї; порушуються зв'язки з друзями та знайомими; обмежується коло інтересів; змінюється ставлення людини до себе самої та власних інтересів; дедалі частіше з'являються думки про настання близької, можливо болісної смерті. Саме від ставлення пацієнта до свого стану залежить якість і тривалість його життя¹⁸².

Сандро Спінанті зазначив, що існує дві головні причини, чому хворим важко прийняти хворобу, як стан свого життя. По-перше – кожна хвороба не є вільним вибором людини, а по-друге, ставлення до хвороби викликає у неї бажання протистояти причині її виникнення¹⁸³. На основі цього можна зробити

¹⁷⁹ Пор. А. Панграці, *Будь соняшником біля плакучих верб*, 71.

¹⁸⁰ Пор. В. Федько, *Абрахам Маслоу - теорія ієрархії потреб*.

¹⁸¹ Пор. А. Панграці, *Будь соняшником біля плакучих верб*, 71.

¹⁸² Див. Л. Андрійшин – О. Брацюнь, *Психологічний супровід та духовна опіка паліативного пацієнта*, Львів: Друкарські куншти, 2015, 15.

¹⁸³ Пор. Львівська архієпархія УГКЦ, Комісія душпастирства охороги здоров'я, *«Я був хворий і ви відвідали мене»*, Львів: Друкарські куншти, 2009, 15.

висновок, що існують певні проблеми у стосунках між хворими і тими людьми, хто є поруч. Бо особа, яка переживає хворобу усвідомлює, що її життя зазнає кардинальних змін, а саме: ламається її кар'єра, руйнуються відносини з іншими, з'являються нереалізовані сподівання, тощо¹⁸⁴. Також «хворі відчують на собі наслідки упереджень, що обумовлені культурою»¹⁸⁵. Внаслідок чого вони відчують осудження та відкинення з боку інших осіб, бо ті, у свою чергу, бояться заразитися їхньою хворобою, у випадку інфекційних захворювань.

Теж великий вплив на поведінку хворого мають ті люди, які є поруч. Адже у лікарні хвора особа спостерігає, як страждають інші, що змушує її задуматись над швидкоплинністю людського життя. У таких обставинах хворого не лякає сама смерть, а процес вмирання й самотність. Також ставлення медичного персоналу до важкохворого не завжди є позитивним, що у свою чергу посилює почуття відкинутості¹⁸⁶. На основі цього можна зробити висновок, що особа, яка стоїть на порозі смерті, потребує виявляти свої почуття. Підтвердження цього можемо побачити на прикладі самого Христа, який не нехтував своїми почуттями, а виявляв їх через тривогу і хвилювання, коли стояв перед лицем смерті¹⁸⁷.

Отож, щоб зрозуміти стан особи, яка є важкохворою, необхідно звернути увагу на її емоції та почуття, бо саме вони виражають правдиву ситуацію людини, яку важко контролювати. Під емоціями прийнято вважати переживання людини свого ставлення до дійсності, до особистого і навколишнього життя. Ще під цим терміном розуміють певні душевні переживання¹⁸⁸. Також Арнальдо Панграцці додає, що емоції – це сильна реакція, яка є миттєвою і короткотривалою¹⁸⁹. Однак під почуттями прийнято вважати психічні й фізичні відчуття людини, які є певною здатністю усвідомлення свого значення в

¹⁸⁴ Пор. А. Панграцці, *Допоможи мені сказати прощавай: Взаємодопомога в жалобі за померлими та при інших втратах* / перекл. Наталія Чернявська, Львів: УКУ 2016, 29-30.

¹⁸⁵ Пор. А. Панграцці – Комісія УГКЦ у справах душпастирства охороги здоров'я. *Слідами доброго самарянина*, Львів: Друкарські куншти, 2015, 24.

¹⁸⁶ Пор. там само, 46.

¹⁸⁷ Пор. Львівська архієпархія УГКЦ, Комісія душпастирства охороги здоров'я, *«Я був хворий і ви відвідали мене»*, 17.

¹⁸⁸ Пор. В. Яременко – О. Сліпушко, *Новий тлумачний словник Української мови 1 том*, 645.

¹⁸⁹ Пор. А. Панграцці – Комісія УГКЦ у справах душпастирства охороги здоров'я. *Слідами доброго самарянина*, 123.

суспільстві; а також виявляти нестриманість, або робити щось під впливом настрою¹⁹⁰. Натомість Арнальдо Панграцці подає більш точніше визначення, а саме: «почуття мають слабший емоційний відгук, але тривають довше від емоцій і в них переважають внутрішні, а не фізичні аспекти»¹⁹¹. Варто зазначити, що переживання важкої хвороби звільняє почуття, серед яких присутні: страх, злість, пригнічення та сум¹⁹². Вищезгадані почуття допомагають краще зрозуміти стан хворої особи, тому варто їх розглянути більш детально.

Страх – це стан хвилювання, тривоги й неспокою, який є викликаний чеканням на щось неприємне або не бажане¹⁹³. Для хворої особи цей стан може бути спричинений очікуванням на результати обстеження чи на важку операцію. Як наслідок, хвора особа стає нерішучою і втрачає довіру до оточуючих та аналізує їхні слова¹⁹⁴.

Другим почуттям є злість, під ним прийнято вважати почуття гніву, недоброзичливості, тощо¹⁹⁵. Гнів є одним із головних почуттів у людському житті, але його часто неправильно ідентифікують та розуміють як насильство. Як наслідок, особа починає його уникати та придушувати в собі. Натомість варто зазначити, що почуття гніву виникає тоді, коли особа стикається з якоюсь несправедливістю чи перешкодою в реалізації певних потреб чи цілей¹⁹⁶. Також варто згадати слова Філіпа Рота, який говорив про те, що завдання гніву полягає в тому, щоб зробити особу ефективною, та мужньо приймати удари долі¹⁹⁷. Ще злість допомагає важкохворій особі йти на ризики та протистояти різноманітним несправедливостям¹⁹⁸.

¹⁹⁰ Пор. В. Яременко – О. Сліпушко, *Новий тлумачний словник Української мови 2 том*, Київ: Аконіт, 2005, 853-854.

¹⁹¹ Див. А. Панграцці – Комісія УГКЦ у справах душпастирства охороги здоров'я. *Слідами доброго самарянина*, 123.

¹⁹² Пор. там само.

¹⁹³ Пор. В. Яременко – О. Сліпушко, *Новий тлумачний словник Української мови 3 том*, 449.

¹⁹⁴ Пор. А. Панграцці – Комісія УГКЦ у справах душпастирства охороги здоров'я. *Слідами доброго самарянина*, 127-128.

¹⁹⁵ Пор. Пор. В. Яременко – О. Сліпушко, *Новий тлумачний словник Української мови 1 том*, Київ: Аконіт, 2005, 764.

¹⁹⁶ Пор. А. Панграцці, *Біль не триватиме вічно*, Львів: УКУ, 2018, 61-62.

¹⁹⁷ Пор. там само.

¹⁹⁸ Пор. А. Панграцці – Комісія УГКЦ у справах душпастирства охороги здоров'я. *Слідами доброго самарянина*, 128-129.

Третім почуттям є пригнічення, яке проявляється через те, що спонукає пацієнта бути пасивним. Воно може бути спричиненим внаслідок зміни стилю життя чи певною проблемою госпіталізації¹⁹⁹.

Наступним почуттям є сум, який проявляється пригніченим настроєм та є спричинений горем чи невдачею²⁰⁰. Дане почуття призводить до того, що хворий закривається на спілкування з іншими, не сприймає реально своєї хвороби, а перебуває у власних фантазіях та ностальгіях.

Отже, на основі згаданого вище можемо зрозуміти, в якому стані перебуває важкохвора особа. Адже, спостерігаючи за її почуттями та емоціями, зможемо збагнути, що відчуває недужий. Бо емоції та почуття є певним дзеркалом людських відчуттів, і їх важко приховати чи підмінити.

Для того, щоб збагнути, як відчуває себе хворий в часі хвороби, варто спостерігати за його манерами поведінки. Оскільки вони є певними звичками, як діяти в різних ситуаціях та є способом поведінки у певних колах²⁰¹. Ще вони виявляють ставлення особи до якоїсь події чи середовища²⁰². Арнальдо Панграцці у книзі *Будь соняшником біля плакучих верб* наводить дослідження Елізабет Кублер-Росси, яка, працюючи із важкохворими особами, встановила п'ять основних етапів поведінки хворого в часі хвороби.

На першому етапі є заперечення. Тут варто наголосити на тому, що пацієнт не приймає свого діагнозу та своєю поведінкою демонструє, що є повністю здоровий, а діагноз лікарів виявся помилкою. Він ігнорує біль та інші симптоми, які є яскраво виражені через хворобу. Ще на цьому етапі хворі особи перестають виконувати вказівки лікарів та не дотримуються режиму приймання ліків. Внаслідок чого погіршується стан їхнього здоров'я²⁰³.

На наступній стадії знаходиться злість. Тут характерною тенденцією для пацієнта є часта зміна лікарів та вдавання до нетрадиційної або народної

¹⁹⁹ Пор. там само.

²⁰⁰ Пор. В. Яременко – О. Сліпушко, *Новий тлумачний словник Української мови 3 том*, 475.

²⁰¹ Пор. Пор. В. Яременко – О. Сліпушко, *Новий тлумачний словник Української мови 2 том*, 141.

²⁰² Пор. А. Панграцці, *Будь соняшником біля плакучих верб*, 78.

²⁰³ Пор. Всеволод Левенштейн (Сева Новгородцев), «“Осторожно, люди!”: пять этапов умирания по Кюблер-Росс» // сайт: *BBC News*, 26 серпня 2014, <https://www.bbc.com/russian/blogs/2014/08/140826_blog_seva_novgorodsev> (дата звернення: 20.10.2018).

медицини²⁰⁴. Адже на даному етапі пацієнт розуміє свою недугу, як незаслужене покарання. Ще хворий може виявляти протест проти хвороби, тому намагається показати всім, як він почувається, внаслідок чого люди, які його оточують, відчують на собі зневагу та гнів з боку хворого²⁰⁵.

На третьому етапі характерним для хворого є так зване укладання угоди. Це можна побачити, коли хвора особа починає усвідомлювати правдивість свого діагнозу і використовує всі свої сили для того, щоб подолати хворобу. Тому вона намагається укладати угоди з лікарем, Богом, і власною сім'єю, все це робить, щоб почувати себе впевнено і мати відчуття що все йде за планом²⁰⁶.

На четвертому етапі знаходиться депресія. Адже хворий через певні труднощі починає відчувати втому, яка є наслідком боротьби з хворобою. Також депресія з'являється через те, що пацієнт не бачить результативності вищезгаданої боротьби і починає відступати²⁰⁷.

На п'ятому етапі пацієнт приходить до розуміння та прийняття власної хвороби. Варто наголосити, що характерною рисою є покірне сприймання власної хвороби. Ще він починає максимально використовувати всі ресурси для того, щоб зреалізувати свої плани та задуми²⁰⁸. Іншими словами можна сказати, що хворі прагнуть використати залишений їм час для того, щоб зробити щось добре і показати, що їхнє життя було не даремним. Варто зазначити, що людське життя – це час нашого існування, який ми проводимо на землі²⁰⁹. Цінність цього часу полягає не в кількості прожитих років, а в тому, як ми його використовували.

Також велику роль у поведінці хворого відіграють стосунки з родиною, друзями та іншими людьми. Найперше слід наголосити на тому, що вони є також відповідальні за психологічний стан хворого. Адже особа, яка переживає страждання, потребує відчувати, що вона не є покинута. Іншими словами можна

²⁰⁴ Пор. там само.

²⁰⁵ Пор. А. Панграці, *Будь соняшником біля плакучих верб*, 79.

²⁰⁶ Пор. Пор. Всеволод Левенштейн (Сева Новгородцев), «“Осторожно, люди!”: пять этапов умирания по Кюблер-Росс».

²⁰⁷ Пор. А. Панграці, *Будь соняшником біля плакучих верб*, 79.

²⁰⁸ Пор. Пор. Пор. Всеволод Левенштейн (Сева Новгородцев), «“Осторожно, люди!”: пять этапов умирания по Кюблер-Росс».

²⁰⁹ Пор. В. Яременко – О. Сліпушко, *Новий тлумачний словник Української мови 1 том*, 675.

сказати, що для хворого найважливішим є ставлення інших людей до його особи. Близьким особам варто пам'ятати про те, що вони повинні чесно інформувати недужого про його хворобу і давати правдиву надію на майбутнє. Не менш важливим є те, щоб допомагати хворому у його щоденних справах. Така поведінка дасть зрозуміти, що він не є байдужим для своїх близьких²¹⁰. Також великий вплив на його поведінку мають відносини з працівниками медичного закладу. Адже хворий потребує, щоб його сприймали як особистість, яка має рівні права з працівниками закладу, а деколи навіть і більші від них, бо діяльність працівників зосереджена на служінню хворим²¹¹. Тому медичним працівникам варто прислухатися до побажань своїх пацієнтів та з повагою ставитись до них. Ще слід з повагою ставитись до його гідності та враховувати його право на самостійність²¹². Під цим розуміється, що з хворим потрібно вести діалог, а не уникати його, а також дозволяти пацієнту обходитись без чиеь допомоги. Варто пам'ятати, що пацієнт має бажання розказати про свій стан та бути прийнятим, тому в часі розмови потрібно уважно слухати, що він хоче нам відкрити²¹³. Ще лікарям слід дотримуватись заходів щодо забезпечення приватності, адже

не можна залишати хворого без одягу під час проведення процедур із огляду. Бо пацієнт має право не показувати своє тіло іншим, бути з членами родини за відсутності працівників та поговорити з духівником віч-на-віч²¹⁴.

Ще потрібно враховувати право пацієнта на конфіденційність. Під цим мається на увазі те, що лікарі не мають права розповідати про стан пацієнта стороннім особам. Також медичним працівникам не варто розказувати про останні хвилини життя, про причину смерті та поведінку родичів, коли ті дізнались про смерть, третім особам²¹⁵.

²¹⁰ Пор. Л. Остап'юк – С. Олійник – А. Логін – І. Січкарик, *Душастирство ВІЛ-інфікованих та хворих на СНІД*, Тернопіль: 2014, 44-45.

²¹¹ Пор. Л. Андрієшин – О. Брацюнь, *Психологічний супровід та духовна опіка паліативного пацієнта*, 11.

²¹² Пор. там само, 38.

²¹³ Пор. Л. Остап'юк – С. Олійник – А. Логін – І. Січкарик, *Душастирство ВІЛ-інфікованих та хворих на СНІД*, 44-45.

²¹⁴ Пор. Л. Андрієшин – О. Брацюнь, *Психологічний супровід та духовна опіка паліативного пацієнта*, 11.

²¹⁵ Пор. там само.

Отже, із сказаного вище можемо зробити висновок, що хвороба є порушенням життєдіяльності людського організму, внаслідок чого змінюється стиль життя та перемінюються головні цінності. Адже переживання фізичних страждань спонукає особу важко сприймати переміни у своєму житті, через що з'являється поганий настрій та негативне ставлення до тих людей, що є навколо. Також варто враховувати базові потреби хворих та їх виконувати, якщо цього не робити, то можна побачити протест хворого, який проявляється через злість, непривітність та упереджене ставлення. Теж слід спостерігати за емоціями та почуттями недужого, бо саме вони показують нам, на якому етапі прийняття власного діагнозу перебуває хворий, бо їх важко приховати чи підмінити. Також хворий потребує близької людини, якій би зміг довірити свої болі, відчуття та переживання. Саме такою людиною може стати медичний капелан, який своєю присутністю має супроводжувати хворого в часі його недуги.

РОЗДІЛ III

ДУХОВНИЙ СУПРОВІД ХВОРИХ В ОСОБІ МЕДИЧНОГО КАПЕЛАНА

Аналізуючи біблійну історію спасіння, ми можемо зауважити важливу рису, а саме – вона розпочинається з того, що Бог навідується до свого народу. Внаслідок цих відвідин укладається союз з ізраїльським народом і Бог оселяється серед них. У Новому Завіті, через постать Ісуса Христа, бачимо, як Господь навчає і піклується своїм народом. Церква як містичне тіло Христа продовжує Його спасительну місію, особливо через служіння хворим. Адже служити тим, хто страждає та відчуває себе покинутим, є виявом Божої любові та милосердя²¹⁶.

Місію медичного капелана не можна зрозуміти без лікарень та госпіталів, адже саме в цих закладах медичний капелан може повноцінно провадити свою діяльність. Термін *хоспіс* означає гостинність до прибульців і прийняття їх під свій дах. Хоспісні заклади існували ще у часи античного християнства, а їх головна ідея полягала у тому, щоб допомагати нужденним та бідним²¹⁷. В даному розділі ми будемо аналізувати, який вплив на хворого має присутність медичного капелана.

3.1. Медичний капелан, основні риси та завдання у служінні хворим

Щоб зрозуміти, яка є місія священика у душпастирстві хворих, необхідно знати, хто такий медичний капелан та яка його функція у лікарні. Даний термін з'явився ще в IV столітті за часів святого Мартина Турського. Святий був воїном і перебував на службі в одному з легіонів поблизу Галії. Одного зимового дня він зустрів напіводягненого жебрака, воїн, не маючи біля себе грошей, скинув із себе

²¹⁶ Пор. МФБ Карітас Україна, «Любов'ю служить один одному. Посібник для організації соціального служіння у парафіях», Львів: Логос 2017, 74.

²¹⁷ Пор. О. Дробик, *Паліативна допомога як протидія евтаназії*, Львів: Друкарські куншти 2011, 203.

плащ і половину плаща віддав бідному. Також, згідно передання, тієї самої ночі св. Мартин бачив сон, у якому Христос був обгорнений половиною його плаща, що спонукало його стати християнином і присвятити своє життя Богові. Термін капелан зустрічається у багатьох мовах і означає той, хто піклується чи огортає. Капелан це той, хто уприсутнює Церкву серед тих людей, де він перебуває. Бо капеланське служіння означає бути поруч з людиною в певних обставинах, в певному середовищі та відповідати на її потреби. Тому всі види капеланства пов'язані з різноманітними обставинами життя людей, коли вони потребують священика, який би з розумінням поставився до них. Особливу місію в служінні людям мають медичні капелани, бо саме вони покликані до того, щоб супроводжувати хворих осіб та допомогти віднайти відповіді на різноманітні виклики. Головним завданням священика у лікарні є допомогти хворому відкритися на дію Бога у його житті, та збагнути, що Господь його не покинув.

Саме медичне капеланство – це особливе покликання священика, адже через його присутність у лікарні хворі особи мають можливість звернутися до Бога та лікувати не лише тіло, а й дух²¹⁸. Варто зазначити, що головною місією священика у лікарні є «бути цілителем біля хворих»²¹⁹. Цими словами наголошується на важливості особистого досвіду духівника хворих, бо для того, щоб допомогти недужому зцілити свої духовні рани, самому необхідно пройти шлях духовного зцілення²²⁰. Адже кожен духівник у лікарні повинен уподібнитись до доброго самарянина та провадити служіння розради, яке полягає у тому, щоб втішати того, хто є засмученим²²¹. Варто зауважити, що через присутність капелана хворі отримують цілісну допомогу, «яка включає турботу не лише про фізичне здоров'я людини, але також про її психологічні та соціальні потреби включно з духовними»²²². Пастирська діяльність священика у

²¹⁸ Про. О. Миколок, «Як священик допоможе лікарю? В Україні готують законодавче поле для впровадження капеланства в усіх сферах. Почати хочуть із лікарняних закладів» // сайт: *День*, 9 лютого 2016, <<https://day.kyiv.ua/uk/article/cuspilstvo/yak-svyashchenyk-dopomozhe-likaryu>> (дата звернення: 10.11.2018).

²¹⁹ Див. А. Панграці – Комісія УГКЦ у справах душпастирства охорони здоров'я, *Слідами доброго самарянина*, 33.

²²⁰ Пор. там само.

²²¹ Пор. там само.

²²² Див. «Chaplaincy. The role of the chaplain» // сайт: *Cambridge University Hospitals. Improving people's quality of life through innovative and sustainable healthcare*, <<https://www.cuh.nhs.uk/chaplaincy/role-chaplain>> (дата звернення: 14.11.2018) [переклад власний].

лікарні спрямована на те, щоб побудувати довіру до пацієнта та допомогти йому знайти сенс життя у важких обставинах²²³. Ще слід зазначити, що наявність духовного провідника у лікарні допомагає збагнути хворому, що він є не сам, а збоку є хтось, кому не є байдужі його страждання та рани²²⁴. Адже хворий очікує від капелана співчуття, яке проявляється у привітності та діалозі із хворим²²⁵.

Отець Ярослав Рохман у статті про *важливість капеланського супроводу* зазначає, що найосновніше завданням священика у лікарні полягає у тому, щоб бути присутнім і звіщати недужим Добру Новину. Також додає, що служіння душпастиря не обмежується лише проповіданням Божого Слова, а спонукає роздумувати, що ми можемо зробити і чого навчитися від особи хворого²²⁶.

У свою чергу Арнальдо Панграцці в книзі *Слідами доброго самарянина* наголошує на тому, що всю працю пасторального працівника можна охарактеризувати такими етапами: «що я можу: 1. бути для хворого, 2. сповістити хворому, 3. зробити для хворого, 4. навчитися від хворого»²²⁷. Для першого етапу характерними рисами є те, що капелан повинен відвідувати хворих і перебувати разом із ними, якщо він це занедбує, то наступні його кроки приречені на невдачу. Для другого етапу властивим є те, що я можу сповістити хворому. Тут головний акцент ставиться на вмінні капелана спостерігати за словами і поставою хворого, щоб правильно зрозуміти його стан та висловити свої співчуття. Третій етап виступає як наслідок двох попередніх, адже з розуміння особи хворого спонукає капелана до дії. Натомість четвертий етап спрямований на те, щоб капелан вчився від хворого свідчити віру та бути завзятим і наполегливим у важких життєвих обставинах²²⁸.

²²³ Пор. Там само.

²²⁴ Пор. Н. Горбань, «Духівники твого міста: медичний капелан про те, коли не варто говорити» // сайт: *Твоє місто*, <http://tvoemisto.tv/exclusive/duhivnyky_tvogo_mista_medychnyy_kapelan_volodymyr_moshchych_pro_chudo_hresh_chennya_ta_basketbol_70213.html> (дата звернення: 14.11.2018).

²²⁵ Пор. Л. Андрієшин – О. Брацюнь, *Психологічний супровід та духовна опіка паліативного пацієнта*, Львів: Друкарські куншти, 2015, 9.

²²⁶ Пор. Я. Рохман, «Важливість капеланського супроводу паліативного пацієнта» // *Матеріали Всеукраїнської міжконфесійної конференції. Розвиток медичного капеланства в Україні: передумови, потреби та перспективи*, 28-29 січня 2016, 36.

²²⁷ Пор. А. Панграцці – Комісія УГКЦ у справах охорони здоров'я, *Слідами доброго самарянина*, 42.

²²⁸ Пор. там само, 44-45.

Не менш важливою рисою капелана є те, що він повинен мати завжди охайний вигляд, бути духовно здоровим, вольовим, щирим, відважним та товариським. Оскільки відсутність таких деталей у капелані блокуватиме хворих йти на контакт з священником, бо вважатимуть, що йому самому потрібна допомога²²⁹. Із сказаного вище випливає, що основна мета діяльності капелана у лікарні полягає у тому, щоб проявити співчуття до хворого та наблизити його до Бога.

Кодекс Канонів Східних Церков зазначає, що обов'язком пароха чи сотрудника є відвідувати хворих та дбати про зріст їхнього християнського життя²³⁰. Адже найпоширенішою формою опіки над хворим у лікарні є відвідини, бо саме через них встановлюється особистий контакт з хворим, який є нагодою для того, щоб виявити увагу та зацікавлення до стану хворого²³¹. Бо саме в часі відвідин відбувається перший взаємообмін між капеланом та пацієнтом, від якого залежить подальший розвиток їхньої співпраці та дружніх відносин²³². Тріша Торрей у статті про *відвідування пацієнтів* зазначає, що навідування до хворих у лікарні має позитивний вплив на психологічний стан недужого. Також у своїй публікації Тріша наводить правила, у яких зазначає, чого слід дотримуватись, щоб відвідини пацієнта лікарні були вдалими. Першим і найосновнішим правилом є те, що у пацієнта слід просити дозволу, перш ніж його навідати²³³. Адже, перебуваючи у лікарні, хвора особа може почуватись втомленою після проходження певних медичних процедур і чиясь присутність може викликати у неї злість. Наступною нормою є дотримання санітарних правил. Оскільки той, хто відвідує пацієнта, повинен дбати проте, щоб не заразити хворого певною інфекцією. В разі недотримання цього правила відвідувач ризикує бути відповідальним за погіршення стану пацієнта²³⁴. Третім

²²⁹ Пор. І. Шевців, *Добре себе тримання: Етикет для священника*, Львів: «Свічадо» 2015, 75.

²³⁰ Пор. Кодекс Канонів Східних Церков, канон 289 §3, Львів: 1995.

²³¹ Пор. Ч. Гуарізе, «Відвідини» // А. Панграці – Комісія УГКЦ у справах душпастирства охорони здоров'я, *Мозаїка милосердя*, 8-10.

²³² Пор. там само, 11.

²³³ Пор. Т. Torrey, «Dos and Don'ts for Visiting Patients in the Hospital» // сайт: *Verywellhealth*, 17 серпня 2017, <<https://www.verywellhealth.com/the-dos-and-donts-of-a-hospital-visit-2614912>> (дата звернення: 15.11.2018) [переклад власний].

²³⁴ Пор. там само.

правилом є вимикання власного телефону. Дотримання даного правила дозволить повністю зосередитись на розмові²³⁵. Наступним правилом є те, що зустріч з хворим повинна бути обмежена в часі та тривати не більше тридцяти хвилин. Це дозволить пацієнту сконцентруватись в часі розмови та бути активним²³⁶. Останнім правилом є те, що потрібно покидати палату, коли до пацієнта приходить лікар, адже та інформація, яку він розповідає хворому, є конфіденційною²³⁷. Роблячи аналіз вищенаведених правил, можемо зробити висновок, що вони спрямовані на те, щоб з пошаною ставитись до особи хворого, що сприяє подальшому розвитку довірливих стосунків.

Далі ми будемо аналізувати, якими засобами користується медичний капелан для того, щоб розпочати індивідуальний супровід пацієнта. А також будемо встановлювати, який вплив на особу хворого мають зустрічі з священником. Першим засобом, яким користується священник у пастирській праці в лікарні, є налагодження контакту з співрозмовником, що сприяє відкритості недужого. Встановлення особистого контакту відбувається за умови, коли пацієнт переконаний у тому, що капелан: «зацікавлений його особою; прагне зрозуміти, а не оцінити; та є в стані сприйняття»²³⁸. Також слід наголосити, що існує декілька видів порозуміння між пацієнтом та капеланом, до яких належить: фізичний, емоційний, інтелектуальний та духовний контакти²³⁹.

Фізична комунікація є одним із головних потреб людини, адже вона висловлює небайдужість, а також свідчить про те, що хтось є поруч²⁴⁰. Дане порозуміння проявляється вже у першій зустрічі і розпочинається з привітного потискання руки²⁴¹. Її важливість полягає у тому, що дотик є першою мовою

²³⁵ Пор. там само.

²³⁶ Пор. там само.

²³⁷ Пор. там само.

²³⁸ Див. Комісія УГКЦ у справах душпастирства охорони здоров'я, *Душпастирство ВІЛ-інфікованих та хворих на СНІД*, Тернопіль 2014, 50.

²³⁹ Пор. Л. Андрієшина – О. Брацюнь, *Психологічний супровід та духовна опіка паліативного пацієнта*, Львів: Друкарські куншти 2015, 16.

²⁴⁰ Пор. Г. Чемпен, «П'ять мов любові» // < <http://megasite.in.ua/20688-vchimo-movi-lyubovi-chastina-6-fizichnijj-kontakt-p-yat-mov-lyubovi-geri-cheppen-taktilni-vidchuttya-poradi-psihologa.html> > (дата звернення: 16.11.2018).

²⁴¹ Пор. В. Боднарівська та ін., *Допомога людині, яка знаходиться у стані шоку, стресу чи травми*, Київ: Фастпринт 2015, 6.

любові, яка передає почуття іншого та спонукає до небайдужості²⁴². Також Том Шнайнерт наголошує, що кожен душпастир у лікарні повинен «відкривати цілющу силу дотику й давати ці дієві ліки тим, хто страждає»²⁴³. Адже Бог використовує руки капелана, щоб показати свою близькість і підтримку недужого в часі хвороби²⁴⁴.

Емоційний взаємозв'язок – це «позитивна спрямованість почуттів у взаєминах між людьми, внаслідок якої кожний відчуває себе предметом зацікавленості, симпатії та доброзичливості інших»²⁴⁵. Іншими словами можна сказати, що емоційний контакт спрямований на те, щоб особа була впевнена у тому, що їй нічого не загрожує та є гарантією встановлення позитивних відносин²⁴⁶.

Інтелектуальний контакт характеризується тим, що передбачає спільне з недужим розуміння та сприйняття обставин. У даному взаємозв'язку медичний капелан повинен дбати, щоб правильно розуміти та однаково сприймати інформацію, яка прозвучала з уст хворого²⁴⁷. Адже спільне розуміння ситуації та інформації сприятиме створенню справжнього контакту, який допомагатиме капелану у його пастирському служінні.

Однак, у стосунках між хворим і капеланом найважливіше місце посідає духовний контакт. Характерними рисами якого є те, що повинно існувати «розуміння та сприйняття цінностей і потреб пацієнта, повага до його права на власні погляди та переконання»²⁴⁸. Духівник не повинен накидати свої думки хворому, а, навпаки, старатися його підтримати та допомогти налагодити стосунки з Богом та ближніми.

²⁴² Пор. G. Brown, «Why Physical Touch Is So Important in Relationships» // сайт: drgarybrowntherapy, 11 липня 2017, < <https://drgarybrowntherapy.com/physical-touch-important-relationships/>> (дата звернення: 16.11.2018), [Переклад власний].

²⁴³ Т. Шнайтер, «Дотик» // А. Панграці – Комісія УГКЦ у справах душпастирства охорони здоров'я, *Мозаїка милосердя*, 47.

²⁴⁴ Пор. там само, 48.

²⁴⁵ Див. М. Пасічник, «Емоційний контакт у сім'ї та психічний розвиток дітей» // сайт: *teacher.at.ua*, 16 листопада 2012, < http://teacher.at.ua/publ/emocijnij_kontakt_u_sim_ji_ta_psihichnij_rozvitok_ditej/22-1-0-12407> (дата звернення: 16.11.2018).

²⁴⁶ Пор. З. Баум, «Емоційний контакт робить наше спілкування багатограним і неповторним» // сайт: *Galinfo*, 10 вересня 2013, < https://galinfo.com.ua/photo/emotsiynny_kontakt_robyt_nashe_spilkuvannya_bagatogrannym_i_nepovtornym_iz_lekt_sii_postmodernista_zygmunta_bauma_141677.html> (дата звернення: 16.11.2018).

²⁴⁷ Пор. Л. Андрієшина – О. Брацюнь, *Психологічний супровід та духовна опіка паліативного пацієнта*, 17.

²⁴⁸ Див. там само.

Комунікація – наступний засіб, який використовує медичний капелан для налагодження стосунків з хворим. Адже, термін *комунікація* означає певну «взаємодію людей під час якої вони, впливають один на одного за допомогою мови та інших знаків, обмінюються інформацією та організують свою спільну діяльність»²⁴⁹. Варто зазначити, що існує два види комунікації: вербальна і невербальна.

Під вербальним спілкуванням прийнято вважати передавання інформації за допомогою слів та мови²⁵⁰. Важливим фактом є те, що кожна людина витрачає понад сімдесят відсотків свого часу на мовну комунікацію²⁵¹. Оскільки, вона забезпечує підтримку психологічної впевненості та створює відчуття духовної опори та підтримки²⁵². Варто зазначити, що вербальна комунікація виражається у формі діалогу та слухання. *Діалог* – з грецької (*διάλογος*) складається з двох слів: *діа*, що означає «відмінність» і *логос* – «слово»²⁵³. Слід наголосити, що «суть діалогу не полягає у тому, щоб один став на бік іншого, а що обоє на вернулись до правди»²⁵⁴. З цього випливає, що завдання діалогу полягає не тільки в передаванні інформації, але й у взаємному слуханні. Оскільки, саме так можна збагнути відчуття та внутрішній стан співрозмовника. Капелан своєю поставою має виразити готовність вислухати пацієнта, що виявляється у повній зосередженості на даній розмові. Не менш важливим є те, що духівник повинен бажати зрозуміти все, сказане недужим та сприймати його слова, як правду²⁵⁵.

Ще капелану у лікарні необхідно дотримуватись наступних правил для того, щоб вербальна комунікація між ним і пацієнтом була плідною. По-перше, слід ретельно підбирати слова, оскільки це дасть змогу знайти порозуміння із

²⁴⁹ Див. І. Ярошук, «До питання про визначення понять спілкування, комунікація та їхнє співвідношення», [PDF]// *Масова комунікація: історія, сьогодення, перспективи : наук.-практ. журн. – Луцьк : Волин. нац. ун-т ім. Лесі Українки*, 2012. – Вип. 1 (1), с. 50.

²⁵⁰ Пор. Л. Андріїшина – О. Брацюнь, *Психологічний супровід та духовна опіка паліативного пацієнта*, 18.

²⁵¹ Пор. Г. Онуфрієнко – А. Черневич, «Термін комунікація в поняттєвому вимірі й лінгвістичному контексті», [PDF] // *Вісник Національного університету Львівська політехніка*, серія «Проблеми української термінології» №675, Львів: 2010, с. 154.

²⁵² Пор. А. Харлан, «Особливості вербальної комунікації», [PDF] // *Обрії друкарства* №1 (2015) 201.

²⁵³ Пор. Львівська архієпархія УГКЦ. Комісія душпастирства охорони здоров'я, *Я був хворий і ви відвідали мене*, Львів: Друкарські куншти 2009, 76.

²⁵⁴ Див. там само.

²⁵⁵ Пор. Комісія УГКЦ у справах душпастирства охорони здоров'я, «Душпастирство ВІЛ-інфікованих та хворих на СНІД», 46-47.

співрозмовником. По-друге, необхідно говорити чітко та зрозуміло, щоб пацієнт міг збагнути та освоїти сказану йому інформацію. По-третє, варто висловлюватись лаконічно та цілеспрямовано. В даному випадку капелану необхідно скласти план розмови із пацієнтом та ставити акценти лише на головних деталях, що призведе до кращого порозуміння. Мабуть, найважливішим правилом є те, що духівник зобов'язаний переконатись у взаємозв'язку з пацієнтом. Для того, щоб переконатись у цьому, варто попросити хвору особу повторити почуту інформацію своїми словами²⁵⁶.

Також капелану слід пам'ятати про те, що розмова повинна починатися з привітання та зацікавлення станом хворої особи, бо від першої зустрічі залежить подальший розвиток або занепад стосунків²⁵⁷. Також духівникам у лікарні необхідно збагнути, що вербальний контакт є показником ставлення до особи. Адже загально відомо, щоб розуміти потреби людини, потрібно про це з нею поговорити, бо саме в часі спілкування починає відбуватись духовне зцілення. Завдання капелана полягає у тому, щоб звести до мінімуму всі непорозуміння в діалозі з пацієнтом²⁵⁸.

Натомість, «невербальна комунікація – це обмін невербальними повідомленнями між особами, та їх інтерпритація»²⁵⁹. Іншими словами можна сказати, що невербальне спілкування ототожнюється з мовою тіла, яка є дуже важливою у комунікації між двома різними особами, оскільки вона має вплив на словесну інформацію та демонструє ставлення до співрозмовника²⁶⁰. Ще слід зазначити, що основними складовими невербального спілкування є: візуальний контакт, міміка, жести та дистанція.

Під візуальною комунікацією прийнято вважати контакт очей, який може заохочувати до розмови, а в часі якої демонструє уважність чи байдужість співрозмовця²⁶¹. Натомість міміка – це переміни на обличчі особи, які передають

²⁵⁶ Пор. Л. Андрієшина – О. Брацюнь, *Психологічний супровід та духовна опіка паліативного пацієнта*, 19-20.

²⁵⁷ Пор. Ч. Гуарізе, «Відвідини» // А. Панграцці – Комісія УГКЦ у справах душпастирства охорони здоров'я, *Мозаїка милосердя*, 11.

²⁵⁸ Пор. Л. Андрієшина – О. Брацюнь, *Психологічний супровід та духовна опіка паліативного пацієнта*, 18 -19.

²⁵⁹ Див. О. Ольхович, «Невербальна комунікація як складова міжкультурної компетентності», [PDF] // *Наукові записки Національного університету "Острозька академія"*, серія «Філологія», вип.11, Тернопіль: 2009, с.82.

²⁶⁰ Пор. Л. Андрієшина – О. Брацюнь, *Психологічний супровід та духовна опіка паліативного пацієнта*, 20.

²⁶¹ Пор. І. Ковалинська, *Невербальна комунікація* [PDF], Київ: 2014, 155-157.

риси характеру та настрою особи. Важливим є те, що внаслідок спостереження за мімікою іншої особи, можна визначити її налаштованість до розмови²⁶². Жести є наступним різновидом невербальної комунікації, оскільки вони повідомляють про відчуття та бажання людини²⁶³. Варто зазначити, що використання жестів у діалозі між співрозмовниками допомагає зосереджувати увагу слухача, а також сприяють кращому порозумінню²⁶⁴.

Проте найважливішим у невербальному спілкуванні є відчуття дистанції, під якою прийнято вважати віддаль між співрозмовниками, на яку вони впускають один одного. Слід зазначити, що існує чотири основних типи відстані між співбесідниками. До першого типу належить інтимна, це приватна зона, у яку допускаються лише ті люди, з якими є найсильніший емоційний контакт. До другого типу відноситься особиста віддаль, яка спрямована, щоб проявляти інтерес та почуття жалю. До третього типу належить соціальна відстань, для якої характерним є розмова з незнайомими людьми. Проте до четвертого типу відноситься публічна віддаль, яка встановлюється під час виступу перед великою аудиторією слухачів²⁶⁵. На основі цього впливає, що успіх розмови між співбесідниками залежить від дистанції, оскільки чим комфортніша відстань, тим розмова є успішніша. Натомість, якщо віддаль є некомфортною, то може сприйматись як втручання в «особисту зону» або, навпаки, може бути виявом байдужості та відчуженості²⁶⁶.

Отже, роблячи аналіз сказаного вище, можемо зрозуміти те, що медичний капелан повинен заздалегідь готуватися до розмови з пацієнтом. Оскільки його пастирські відвідини повинні приносити користь пацієнту, а не нашкодити йому. Тому священник у лікарні має ретельно дбати про те, щоб його слова та вчинки показали хворому привітність, небайдужість та готовність допомогти чи підтримати.

²⁶² Пор. О. Ольхович, «Невербальна комунікація як складова міжкультурної компетентності», 85.

²⁶³ Пор. М. Боднар, «Мова жестів: шляхи до взаєморозуміння», [PDF] // *Науковий вісник кафедри Юнеско КНЛУ*, серія «Філософія, Психологія, Педагогіка», вип.27, Київ: 2013, с.119-120.

²⁶⁴ Пор. О. Ольхович, «Невербальна комунікація як складова міжкультурної компетентності», 84.

²⁶⁵ Пор. Н. Ботвина, «Роль кінетичних невербальних засобів спілкування у міжнародній діловій комунікації», [PDF] // *Вісник Академії адвокатури України*, число I, Київ: 2009, с. 213-214.

²⁶⁶ Пор. Л. Лужецька, «Невербальні засоби спілкування як складник мовленнєвої культури особистості», [PDF] // *Рідне слово в електронному вимірі*, Дрогобич: 2014, с. 148.

Наступним засобом, яким користується капелан для пасттрської опіки недужого є мовчання. Адже, «мовчання – це форма внутрішнього мовлення: відмовляючись з якоїсь причини від звукового мовлення, людина не перестає мислити»²⁶⁷. Доцільно зазначити, що даний термін має багато значень, оскільки може по-різному інтерпретуватись. Варто поставити наголос на тому, що мовчання може бути знаком як ігнорування співрозмовника так і символом близької духовної єдності²⁶⁸. Адже саме в тиші можна навчитися слухати іншого для того, щоб його зрозуміти та допомогти. Ще важливість мовчання можна збагнути крізь призму християнського вчення, оскільки саме в тиші Бог промовляє до людського серця і допомагає по-новому дивитись на світ та дає силу боротися з труднощами²⁶⁹. Також слід зауважити те, що саме у мовчанні виражається глибокий і правдивий контакт між людьми, адже співрозмовники не використовують ніякого знаряддя для зближення і однакового розуміння певних цілей²⁷⁰.

Євангелізація є наступним кроком у духовному супроводі хворого, оскільки спрямована на те, щоб поширювати віру та продовжувати Христову місію спасіння²⁷¹. Сам термін євангелізація означає йти і звіщати Євангелію всьому створінню²⁷². Натомість, Доменіко Казера подає точніше значення цього терміну. Під *євангелізацією* він розуміє звіщення події про прихід Христа, а також Його Воскресіння та наслідки цього таїнства для кожної людини²⁷³. Також особливою рисою правдивої проповіді Євангелії є несхвалення людських пристрастей та гріхів, бо через них людина не може увійти у Царство Боже²⁷⁴. Папа Франциск в Апостольському повчанні *Evangelium Gaudium* зазначає, що

²⁶⁷ Див. М. Гавриш, «Невербальна комунікація: мовчання як соціальний знак» », [PDF] // *Мова і суспільство*, вип.6 Львів: 2015, с. 97.

²⁶⁸ Пор. Н. Войцехівська, «Мовчання як комунікативно значущий знак у конфліктному діалогічному дискурсі», [PDF] // *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*, серія «Філологія», випуск 8, Одеса: 2014, с. 4-5.

²⁶⁹ Пор. А. Ровер, «Тиша-мовчання» // А. Панграцці – Комісія УГКЦ у справах душпастирства охорони здоров'я, *Мозаїка милосердя*, 53-54.

²⁷⁰ Пор. Див. Комісія УГКЦ у справах душпастирства охорони здоров'я, *Душпастирство ВІЛ-інфікованих та хворих на СНІД*, 56.

²⁷¹ Пор. II Ватиканський Собор, Декрет про місійну діяльність Церкви *Ad gentes* (7 грудня 1965), 5.

²⁷² Пор. М. Бендик – УГКЦ Пасторально-Місійний відділ, *Місіологія*, Львів: Колесо 2013, 19.

²⁷³ Пор. Д. Казера, «Катехизація» // А. Панграцці – Комісія УГКЦ у справах душпастирства охорони здоров'я, *Мозаїка милосердя*, 69.

²⁷⁴ Пор. Генеральний секретаріат у справах Євангелізації, *Що означає Євангелізація?*, Львів: Скриня 2013, 18.

євангелізація спрямована на духовний зріст людини, а саме на усвідомлення того, що Бог перший виходить назустріч людині та проявляє своє батьківське милосердя²⁷⁵. Також важливою ознакою євангелізації є добровільність. Адже сам Христос, виявляючи любов і повагу до людей, не примушував їх повірити в Нього, так само і душпастирі повинні бути ширими, відкритими та розсудливими, коли проголошують добру новину²⁷⁶. У декреті *Presbyterorum ordinis* зазначено, що обов'язком пресвітера є ділитися з людьми правдою Євангелія та особистим прикладом спонукати нехристиян до прослави Бога²⁷⁷. Із сказаного вище випливає, що кожен священик повинен євангелізувати, оскільки це є головне завдання його покликання, а саме ділитися Божою любов'ю з іншими людьми.

Медичний капелан, перебуваючи у лікарні, повинен пам'ятати, що успіх євангелізації залежить від дотримання наступних етапів. На першому місці є *керигма*. Її характерною ознакою є проповідь про смерть та воскресіння Христа, адже, ці події закликають особу переосмислити власний спосіб життя та спонукають до внутрішнього навернення²⁷⁸. Наступним етапом є катехизація, до якої відноситься пояснення християнського віровчення. Термін катехизація «означає передання первісної християнської звістки, яка містить основні елементи віри»²⁷⁹. Її основна мета полягає в тому, щоб виховати людину у вірі та приготувати до Таїнства Хрещення. Слід наголосити, що катехиза повинна мати безперервний характер, щоб навчити особу жити за принципами проповіді Христа та вчення Церкви²⁸⁰. Також Декрет про пастирське служіння єпископів зазначає, що катехитична діяльність душпастирів має бути спрямована на те, щоб «зробити віру виразнішою та діяльнішою»²⁸¹.

²⁷⁵ Пор. Папа Франциск, Апостольське повчання *Evangelium Gaudium* [«Радість Євангелія»], Львів: Свічадо 2014, 125-127.

²⁷⁶ Пор. Генеральний секретаріат у справах Євангелізації, *Що означає Євангелізація?*, 19.

²⁷⁷ Пор. II Ватиканський Собор, Декрет про служіння і життя пресвітерів *Presbyterorum ordinis* (7 грудня 1965), 4.

²⁷⁸ Пор. М. Бендик, «Місіологія», 21.

²⁷⁹ Див. Д. Казера, «Катехизація» // А. Панграці – Комісія УГКЦ у справах душпастирства охорони здоров'я, *Мозаїка милосердя*, 69.

²⁸⁰ Пор. Синод Єпископів УГКЦ, *Катехизм УГКЦ «Христос – наша Пасха»*, Львів: Свічадо 2012, §54.

²⁸¹ Див. II Ватиканський Собор, Декрет про пастирське служіння єпископів *Christus Dominus* (28 жовтня 1965), 14.

Третім і найважливішим етапом євангелізації є *містагогія*. Адже вона є підсумком двох попередніх етапів і дозволяє людині прийняти Таїнство Хрещення та поєднатися з Христом²⁸². Медичний капелан повинен пам'ятати, що проповідь Доброї новини серед недужих повинна відбуватись зрозумілою для них мовою, що вимагає особливої підготовки з боку священника. Також ієрей, перебуваючи у лікарні, має звертати увагу на поведінку хворого в часі хвороби. Адже своїм прикладом недужий може навчити пресвітера боротися із життєвими труднощами та допомогти йому поклатися на волю Божу²⁸³.

3.2. Роль молитви у духовому супроводі хворих

Кожен християнин від моменту хрещення має обов'язок дбати про своє духовне життя. Бо саме від внутрішнього стану людини залежатимуть її відносини з Богом та ближніми. Християни повинні поглиблювати та підтримувати власну віру через молитву²⁸⁴. Оскільки молитва є внутрішнім спілкуванням людини з Богом, через яке відбується пізнання та наповнення Божою любов'ю власного серця²⁸⁵. Підтвердження цієї думки віднаходимо на сторінках Святого Письма, де приклад Ісуса пояснює важливість молитви. Адже Він, будучи правдивим Богом і людиною, навчає нас, своє творіння, як ми повинні молитися. Христос власним прикладом і поставою дає певні поради, яких потрібно дотримуватись, щоб молитва була прийнята Богом. Найперше слід усамітнитись для того, щоб поспілкуватися з Творцем (Пор. Мт. 6:6). Також в часі молитви необхідно бути щирим та уникати фарисейської поведінки. Оскільки Бог потребує зустрічі з правдивою людиною для того, щоб могли зцілити її духовні рани (Пор. Лк. 22:42). Месія в часі своєї прилюдної діяльності показує нам силу молитви і наголошує на тому, що вона є першим і основним захистом від дії диявола (Пор. Мт. 17:21). Ще, стоячи на молитві, слід примиритися з тими, хто нас прогнівив та виявляти власні прохання перед Богом (Пор. Мр. 11:25. Ів. 14:13). В молитві

²⁸² Пор. М. Бендик, «Місіологія», 23.

²⁸³ Пор. А. Панграцці – Комісія УГКЦ у справах душпастирства охорони здоров'я, *Слідами доброго самарянина*, 193.

²⁸⁴ Пор. II Ватиканський Собор, Декрет про єкуменізм *Unitatis redintegratio* (21 листопада 1964), 23.

²⁸⁵ Пор. Катехизм УГКЦ, «Христос – наша Пасха», §331.

Отче наш Христос навчає нас, з яких частин має складатись розмова християнина з Богом (Пор. Лк. 1: 2-4). Апостол Павло у своїх пастирських посланнях закликає, що кожен християнин повинен безперервно молитись для того, щоб могли співдіяти з Божою волею та благодаттю (Пор. Еф. 6: 18). Саме тому в даному підрозділі ми будемо досліджувати, який вплив на супровід хворого має молитва.

Папа Венедикт XVI в енцикліці *Spe Salvi* зазначає, що «молитва є найважливішою площиною для осягнення надії»²⁸⁶. Адже саме через молитву людина може спілкуватися з Творцем та просити про допомогу у важких обставинах, бо тільки Він може її врятувати. Теж Римський Архієрей наводить розуміння правильної молитви, як внутрішнього очищення та побудову стосунків з Богом та ближніми. Таку роль молитва може виконувати лише тоді, коли спільна молитва буде поєднана з приватною²⁸⁷.

Аналізуючи Конституцію про святу літургію, знаходимо у ній основні вказівки про побудову внутрішнього зв'язку людини з Богом. У документі зазначено, що духовне життя християнина не може формуватись лише участю у Божественній Літургії, а повинна існувати й приватна молитва, яка творить особистий зв'язок особи з Творцем²⁸⁸. Також наголос ставиться на тому, що «богослужіння добового кола є джерелом побожності та поживою для особистої молитви»²⁸⁹. Приватна молитва відіграє велику роль у духовному житті людини, оскільки вона допомагає будувати стосунки з Богом. Адже особиста молитва – це час, який є проведений з Богом, у якому Господь об'являє себе та підштовхує людину до пізнання Його особи²⁹⁰.

Подібно Діонісій Ляхович в книзі *А коли ви молитесь* зазначає, що молитва є щоденним обов'язком кожного християнина. Бо вона допомагає зрозуміти основну суть християнського життя, дозволяє залишатись на праведній дорозі та стяжати на себе Божу благодать, яка є необхідна для спасіння²⁹¹. З цього

²⁸⁶ Папа Венедикт XVI, Енцикліка *Spe Salvi* [«Спасенні Надією»], Львів: Місіонер 2008, 36.

²⁸⁷ Пор. Там само, 37-38.

²⁸⁸ Пор. II Ватиканський Собор, Конституція про святу літургію *Sacrosanctum Concilium* (4 грудня 1963), 12.

²⁸⁹ Див. там само, 90.

²⁹⁰ Пор. Р. Мартін, *Прагнення пізнати Бога. Практична допомога під час особистої молитви*, Львів: 1994, 79-80.

²⁹¹ Пор. Д. Ляхович, *А коли ви молитесь*, Львів: Місіонер 1995, 10-11.

впливає, що молитва є певними відображенням стосунку людини з Богом, а також є основним засобом для навернення.

Святий Альфонс Лігорій у книзі *Молитва могутній засіб спасіння* подає більш ширше і точніше значення молитви у духовному житті, оскільки свої думки опирає на вчення Святих Отців. Він наголошує на тому, що молитва є одним з найважливіших засобів для досягнення святості. Бо саме через молитву Бог просвічує серце людини, зцілює духовні й фізичні недуги та дає сили боротися й перемагати спокуси²⁹².

Згідно із вченням Церкви існує чотири основних види молитви, до яких відноситься: прослава, подяка, покаєння, прохання. Молитва прослави є сповненням покликання людини, адже вона була створена для прослави свого небесного Творця. Також такий тип молитви є усвідомленням Божої могутності та великого милосердя до людини²⁹³. Для прослави характерною ознакою є мовчання, яке спрямоване на те, щоб переконатись у присутності Господа в нашому духовному житті та прославляти його за всі ласки і дари, які він засилає на людський рід²⁹⁴.

Натомість, для молитви подяки особливою властивістю є та, що людина осмислює «ким вона є і що все, що вона має, є даром Божим»²⁹⁵. Молитву благодарення віднаходимо у царя Давида, який в одному із псалмів каже: «Що віддам Господеві за все, що він воздав мені!» (Див. Пс. 115: 12). Святий Василій Великий у своїх пастирських повчаннях наголошує на тому, що кожен християнин повинен молитися подячні молитви. Адже, вранці маємо заносити свої благодарення за те, що можемо прославляти Бога на ранішній молитві, протягом дня маємо дякувати за те, що Господь допомагав виконати певну роботу, а в кінці дня варто дякувати за всі ласки, які ми отримали²⁹⁶. Ще варто зазначити, що Тома Шпідлік називає молитву подяки грецьким терміном

²⁹² Пор. А. Лігуорі, *Молитва могутній засіб Спасіння* / перекл. з італійської М. Щудло, Канада: Йорктон 1962, 12-15.

²⁹³ Пор. Катехизм УГКЦ, «Христос – наша Пасха», § 810-812.

²⁹⁴ Пор. Р. Мартін, *Прагнення пізнати Бога. Практична допомога під час особистої молитви*, 92-94.

²⁹⁵ Див. Катехизм УГКЦ, «Христос – наша Пасха», § 813.

²⁹⁶ Пор. *Морально-аскетичні твори Василя Великого* / перекл. з давньогрецької Л. Звонська, Львів: Свічадо 2006, 359-360.

προσευχή, та підкреслює, що дане моління до Бога здійснюється душею²⁹⁷. Вершиною молитви благодарення є Божественна Літургія, бо через Євхаристію вірні дякують Богові за вчинені Ним добродійства²⁹⁸.

Молитва покаяння є виявом жалю за гріхи та проханням очищення та оздоровлення пристрастей²⁹⁹. Святий Василій Великий у своїх Морально-аскетичних творах зазначає, що кожен християнин, стоячи на молитві, повинен перепрошувати Бога за вчинені гріхи, бо вони обтяжують душу та роблять людину нездатною на прийняття Його волі³⁰⁰. Також Тома Шпідлік в одній із своїх книг наголошує, що характерною ознакою покаяльної молитви є слова: «Помилуй мене!»³⁰¹. Адже в цих словах проявляється усвідомлення людиною власної гріховності та спроба зробити перший крок назустріч Богові, а саме просить, щоб Він змилосердився над нею, і тим самим заслуговує на прощення³⁰².

Характерною ознакою молитви прохання є та, що людина виявляє перед Богом власну потребу, але не вимагає від Нього виконання, а лише надіється на Його волю, бо Він дарує людині ту благодать, яка їй необхідна³⁰³. Святий Василій Великий зазначає, що кожна молитва християнина вже є благанням Бога про потреби, і в часі молитви не слід сумніватися в тому, чи молитва буде вислухана³⁰⁴. Святий Іван Золотоустий наголошує, що Бог заохочує людину постійно молитись. Адже коли не Він не вислуховує наших потреб, то тим самим спонукає нас частіше з ним зустрічатись у молитві³⁰⁵. Натомість Тома Шпідлік ставить наголос, що не варто сумніватися в силі молитви, бо саме через вагання людина не може досягнути ті Божі ласки, які вона випрошує³⁰⁶.

²⁹⁷ Пор. Т. Шпідлік *Молитва согласно преданию Восточной Церкви* / перевод с итал. Н. Костомаровой; под редакцией В. Зелинского – Москва: Дарь 2011, 76.

²⁹⁸ Пор. Катехизм УГКЦ, «Христос – наша Пасха», § 814.

²⁹⁹ Пор. там само, § 816.

³⁰⁰ Пор. *Морально-аскетичні твори Василя Великого*, 360.

³⁰¹ Див. Т. Шпідлік, *Молитва согласно преданию Восточной Церкви*, 89.

³⁰² Пор. там само, 89-90.

³⁰³ Пор. Катехизм УГКЦ, «Христос – наша Пасха», § 820.

³⁰⁴ Пор. *Морально-аскетичні твори Василя Великого*, 255.

³⁰⁵ Пор. Катехизм УГКЦ, «Христос – наша Пасха», § 821.

³⁰⁶ Т. Шпідлік, *Як ми молимося* / перекл. М. Говгери - Рим: Духовність 1, 10.

Оскільки молитва є дуже важливою, тому медичний капелан, перебуваючи у лікарні, повинен навчати недужих про силу молитви, бо саме через неї хворі зможуть довірити свої тягарі Богові. Обов'язком ієрея у лікарні є запрошувати людей на молитву, адже розмова з Творцем є початковою формою виходу із тривожного стану³⁰⁷. Душпастир своєю присутністю повинен бути знаком присутності Бога серед хворих та зраних осіб та спонукати їх до молитви. Бо саме через молитву хворі можуть виявляти власну віру, отримати силу переносити біль і страждання та зустрітися з Богом³⁰⁸. Також пресвітерам варто пам'ятати про те, що молитва, промовлена разом із хворим, допомагає йому відчувати присутність церковної спільноти, якій не є байдужі його страждання³⁰⁹. Ще медичним капеланам варто дбати про те, щоб недужі приготувалися до молитви, оскільки це дасть змогу зосередитись на молитві та уникати розсіяння. Душпастир, на основі попередніх розмов із хворим, повинен окреслити мету молитви, щоб допомогти хворому відчувати присутність Бога у його житті³¹⁰.

Душпастир у лікарні має обов'язок зберігати певні правила для того, щоб молитва разом із хворим була максимально корисною. По-перше, слід встановити із ним близькі стосунки. Завдання капелана в даному випадку полягає в тому, щоб через відвідини встановити особистий контакт із хворим, а через різні види комунікації підтримати недужого та показати свою небайдужість до його страждання. Адже важко повірити в те, що Бог піклується своїм творінням, коли його учні виявляють байдужість³¹¹. По-друге, необхідно зрозуміти стан душі хворого. Для цього необхідно спостерігати за його поведінкою, щоб зрозуміти на якому етапі прийняття хвороби він знаходиться. Ще капелан повинен докладати зусиль для того, щоб недужий міг відкритися на дію Бога у своєму житті³¹². Також хворий повинен виявляти свій біль у молитві,

³⁰⁷ Пор. Г. Даванцо, «Молитва» / А. Панграці – Комісія УГКЦ у справах душпастирства охорони здоров'я, *Мозаїка милосердя*, 78.

³⁰⁸ Пор. Там само, 79.

³⁰⁹ Пор. Львівська архієпархія УГКЦ. Комісія душпастирства охорони здоров'я, *Я був хворий і ви відвідали мене*, 122.

³¹⁰ Пор. Г. Даванцо, «Молитва» / А. Панграці – Комісія УГКЦ у справах душпастирства охорони здоров'я, *Мозаїка милосердя*, 81.

³¹¹ Пор. Львівська архієпархія УГКЦ. Комісія душпастирства охорони здоров'я, *Я був хворий і ви відвідали мене*, 123.

³¹² Пор. там само.

що навчить його уповати на Божу волю та дасть натхнення зростати у чеснотах³¹³. По-третє, капелан повинен трактувати молитву, як засіб очищення. Характерна ознака цього правила полягає в тому, що пресвітер зобов'язаний уникати осудження чи висміювання внутрішнього стану хворого, щоб відкрити його серце на дію Бога³¹⁴.

Отже, роблячи аналіз сказаного вище, можемо зробити висновок, що молитва підносить людину до Бога, відриваючи від усіх земних турбот. Присутність молитви у супроводі хворого свідчить про те, що це перший етап у виході з тривожного стану хвороби. Бо саме через молитву хворий зізнається у своєму безсиллі подолати хворобу і покладає надію лише на Бога. Якраз через молитву Бог допомагає хворому віднайти сенс життя та зрозуміти мету страждань. Саме молитва допомагає недужому зустрітись віч-на-віч із Богом та виявити довіру до Нього, а також зрозуміти Божу благодать, яка вже тут і зараз діє у хворому. А головним завданням капелана є те, щоб не давати поради, як правильно чи неправильно молитися, а бути проводирем хворої особи і мовчки йти поруч тією дорогою, яка веде до пізнання Бога.

3.3. Вплив святих Таїнств на духовний супровід хворих

Вершиною душпастирської опіки над хворими у лікарні є уділяння Святих Таїнств. Адже в кожному Таїнстві є присутній невидимий Христос, який освячує наше життя та провадить до повноти спасіння. Підтвердження цієї думки віднаходимо у кондаці свята Вознесіння, який звучить:

Виконуючи діло нашого спасіння і, з'єднавши земних з небесними, у славі вознісся ти, Христе Боже наш, не відлучаєшся зовсім від нас, але перебуваючи з нами невідступно, ти кличеш до тих, що люблять тебе, ось я з вами і ніхто не переможе вас³¹⁵.

³¹³ Про. А. Лігуорі, *Молитва могутній засіб Спасіння*, 119.

³¹⁴ Пор. Львівська архієпархія УГКЦ. Комісія душпастирства охорони здоров'я, *Я був хворий і ви відвідали мене*, 125.

³¹⁵ Див. *Квітна тріодь*, Вознесіння Господа нашого Ісуса Христа, кондак празника // *Молитвослов*. Часослов – Октоїх – Тріодь – Мінея, Рим – Торонто: Видавництво ОО. Василян 1990, 1257.

Саме тому Церква звершує святі Таїнства, які є видимими знаками присутності Божої Благодаті³¹⁶.

Конституція про Святу Літургію *Sacrosanctum Concilium* зазначає, що всі Святі Таїнства є встановлені для освячення вірних та прослави Бога. Їх головне завдання полягає в тому, щоб приносити Божу благодать, скріпляти та брати безпосередню участь у Божому житті³¹⁷. Звершення святих Таїнств є символом «нового неба і нової землі» (Див. Од. 21:1), а вірні, які їх приймають, зобов'язані виявляти свою віру перед людьми³¹⁸.

Кодекс Канонів Східних Церков зобов'язує пароха піклуватися про духовний зріст вірних, які йому є доручені. Також завданням цього пресвітера є уділяти вірним святі Таїнства, що сприяє їхньому зростанню у християнському житті³¹⁹. Водночас пресвітер повинен усвідомити, що його душпастирська діяльність не спрямована лише на уділяння святих Таїнств, а полягає в тому, щоб супроводжувати людину шляхом віри. Петро Сабат у програмі Радіо «Воскресіння» зазначає, що Церква не залишає людину наодинці із хворобою, а пропонує вірному через святі Таїнства брати участь у Божому житті. Також доктор богослов'я наголошує на тому, що священник повинен уділяти недужому Таїнства Сповіді, Євхаристії, Єлеопомазання (Соборування), щоб сприяти духовному та фізичному одужанню хворого³²⁰.

Таїнство Сповіді – «є великим виявом Божої любові й милосердя до нас – грішних»³²¹. Адже саме в цьому Таїнстві людина може отримати прощення своїх гріхів та примиритися з Богом³²². У *Догматичні конституції про Церкву*, зазначено, що таїнство Покаяння не лише відпускає гріхи людини, а також примирює її з Церквою, яку вона зранила своїми переступами³²³. *Декрет про пастирське служіння Єпископів у Церкві* закликає пресвітерів уділяти таїнство

³¹⁶ Пор. Катехизм УГКЦ, *Христос – наша Пасха*, § 405.

³¹⁷ Пор. II Ватиканський Собор, Конституція про святу літургію *Sacrosanctum Concilium*, 59.

³¹⁸ Пор. II Ватиканський Собор, Догматична конституція про Церкву *Lumen gentium* [«Світло народів»] (21 листопада 1964), 11.

³¹⁹ Пор. Кодекс Канонів Східних Церков 289 §2 / перекл. Й. Кобів, Львів 1995.

³²⁰ Пор. П. Сабат, *Які ліки пропонує Церква хворій людині?* [Audio] // сайт: *Радіо Воскресіння*, 1 квітня 2013, <<http://www.rr.lviv.ua/podcasts/yaki-liky-proponuje-tserkva-hvorij-lyudyni/>> (дата звернення: 30.11.2018).

³²¹ Див. Катехизм УГКЦ, *Христос – наша Пасха*, § 449.

³²² Пор. Ю. Федорів, *Пояснення Церковних Богослужень і Святих Тайн*, Торонто 1976, 138-139.

³²³ Пор. II Ватиканський Собор, Догматична конституція про Церкву *Lumen gentium*, 11.

Покаяння, оскільки вона найбільше сприяє розвитку духовного життя християнина³²⁴. *Кодекс Канонів Східних Церков* додає, що таїнство Покаяння є єдиним способом для вірного позбутися гріхів та отримати прощення. Також через це таїнство вірний зобов'язується жити по-новому, уникати вчинених гріхів та приготується до прийняття Євхаристії³²⁵.

У *Требнику УГКЦ*, в чині Сповіді знаходиться молитва, у якій зазначено, що Бог не осуджує людину за вчинені гріхи, а прагне, щоб вона звільнилась від оков гріха і зі сміливістю приступала до Божої величі³²⁶. Юзеф Августин у книзі *Таїнство сповіді* зазначає, що це Таїнство є відображенням духовного життя людини. Адже допомагає нам зрозуміти, як ми дбаємо про своє життя з Богом, коли ми сповідаємось поверхнево, то і наше життя є поверхневим, а коли уважно готуємось до цього таїнства, то виявляєм прагнення жити з Богом³²⁷. Також автор книги подає правильне розуміння гріха, важкість якого полягає не в порушенні заповіді, а в розірванні синівського зв'язку з Богом³²⁸. Завданням священика у таїнстві Примирення полягає в тому, щоб показати каянникові Божу любов до його особи, допомогти звільнитися від гріха та заохотити до святості³²⁹.

Таїнство Євхаристії є звершенням спасіння людини, адже воно сприяє поєднанню людини з Христом та спонукає вірних являти невидимого Бога у світі³³⁰. Приймаючи це святе Таїнство, кожен християнин одержує завдаток безсмертного життя (Пор. Йо. 6: 54). Адже Євхаристійна жертва є спомином про Воскресіння Христа та є прямою участю у стражданнях Спасителя. Через приймання Євхаристії хворий покликаний досягнути сенс своєї хвороби, як стану, який найбільше уподібнює його до Спасителя, котрий страждав за спасіння багатьох³³¹. Завдання медичного капелана полягає у тому, щоб уділяти це Таїнство в момент, коли хворі будуть мати можливість зосередитись на молитві,

³²⁴ Пор. II Ватиканський Собор, Декрет про пастирське служіння єпископів *Christus Dominus*, 30.

³²⁵ Пор. Кодекс Канонів Східних Церков, § 718 - 720 / перекл. Й. Кобів, Львів 1995.

³²⁶ Пор. *Требник*, Чин Сповіді // Видання Верховного Архiepіскопа УГКЦ, Львів: Свічадо 2017, 56.

³²⁷ Пор. Ю. Августин, *Таїнство сповіді* / перекл. Ю. Андрусів, Львів: Свічадо 2017, 17-19.

³²⁸ Пор. Ю. Августин, *Таїнство сповіді*, 27.

³²⁹ Пор. Папа Венедикт XVI, «Священик як знаряддя милосердної любові Бога» // *Мистецтво сповіді. Порадник* / упоряд. Ю. Августин, Львів: Скриня 2014, 255.

³³⁰ Пор. II Ватиканський собор, Конституція про святу літургію *Sacrosanctum Concilium*, 2.

³³¹ Пор. Е. Брессанін, «Святі таїнства і Літургія» / А. Панграці – Комісія УГКЦ у справах душпастирства охорони здоров'я, *Мозаїка милосердя*, 107-108..

щоб збагнути всю цінність Тіла і Крові Господньої³³². Також пресвітер повинен пам'ятати, що ідучи до хворого із Святими Дарами, він має перебувати у молитві та не займатись ніяким іншими справами. Це необхідно для того, щоб недужий чи його родичі змогли відчутти у цьому Таїнстві реальну зустріч з Господом³³³.

Таїнство Єлеопомазання є вершиною у пастирському служінні хворим. Адже це Таїнство є символом присутності Христа у житті хворої особи та запевненням її у тому, що Христос разом із ним переживає його біль та страждання³³⁴. Також це таїнство «є спеціально призначене для звершення над хворою людиною, з молитвою про її одужання»³³⁵. *Кодекс Канонів Східних Церков* зазначає, що це святе Таїнство відбувається через намащення недужого елеєм, завдяки чому хворий отримує нагоду звільнитися від своїх гріхів, а також одержує силу перемогти хворобу або її терпеливо зносити. Обов'язком священників є уділяти Єлеопомазання тим вірним, які йому доручені. Натомість вірні у свою чергу зобов'язані радо приймати це святе Таїнство та дбати, щоб їхні родичі в часі недуги також могли черпати Божі ласки та благодаті через приймання таїнства Соборування³³⁶. У *Конституції про Святу Літургію* зазначено, що дане Таїнство призначене не лише для тих, хто перебуває на останній стадії життя, а його слід уділяти у той момент, «коли для вірного лише назріває небезпека смерті»³³⁷. Натомість у *Догматичній конституції про Церкву* знаходимо ширше значення цього таїнства. У цьому документі зазначено, що вірні через помазання хворого святим елеєм та молитву ієрея,

доручає хворих стражденному і прославленому Господеві, щоб Він їх підняв і спас; навіть більше – закликає їх, щоб вони, добровільно прилучилось до страстей Христових та смерті³³⁸.

³³² Пор. там само, 109.

³³³ Пор. Ю. Федорів, *Пояснення Церковних Богослужень і Святих Тайн*, 140-141.

³³⁴ Пор. Е. Брессанін, *Святі таїнства і Літургія* / А. Панграцці – Комісія УГКЦ у справах душпастирства охорони здоров'я, *Мозаїка милосердя*, 111.

³³⁵ Пор. П. Сабат, *Які ліки пропонує Церква хворій людині?* [Audio].

³³⁶ Пор. Кодекс Канонів Східних Церков, § 737-740 / перекл. Й. Кобів, Львів 1995.

³³⁷ Див. II Ватиканський собор, Конституція про святу літургію *Sacrosanctum Concilium*, 73.

³³⁸ Див. II Ватиканський собор, Догматична конституція про Церкву *Lumen gentium*, 11.

Також у Декреті про служіння і життя пресвітерів, ставиться наголос на тому, що таїнство Єлепомазання полегшує важкі страждання недужих осіб³³⁹. Подібно у *Требнику УГКЦ* в чині Таїнства Єлепомазання зазначено, що це таїнство уділяється для зцілення та припинення всякого страждання хворого та прослави ним Божого імені³⁴⁰. Ще через помазання елеєм хворий отримує відпущення гріхів та стає причасником Царства небесного³⁴¹.

Роблячи аналіз сказаного вище, можемо зробити висновок, що відвідини – це певний інструмент, який допомагає священику познайомитись з недужим у лікарні та допомагає налагодити порозуміння для подальшої співпраці, бо охоплює багато видів контакту. Ще нам вдалося встановити засоби, якими користується медичний капелан для встановлення та налагодження стосунків з хворим. До цих засобів належить: відвідини, завдяки яким відбувається знайомство і подальші контакти з хворим. Водночас важливим знаряддям для налагодження стосунків є вербальна й невербальна комунікація. Завдяки їй відбувається обмін інформацією між недужим і капеланом, а також долаються різноманітні непорозуміння, що сприяє створенню спільного погляду на ситуацію. Ще через дані засоби священик показує свою близькість до особи хворого, виявляє співчуття та спонукає недужого до наближення та пізнання Бога. Натомість вершиною пастирської діяльності капелана у лікарні є Таїнство Єлепомазання. Адже через помазання елеєм хворий отримує прощення своїх гріхів та силу перемогти власну недугу. Також це таїнство допомагає хворому віднайти сенс власного страждання та укріплює його довіру до Бога.

³³⁹ Пор. II Ватиканський Собор, Декрет про служіння і життя пресвітерів *Presbyterorum ordinis*, 5.

³⁴⁰ Пор. *Требник*. Чин Таїнства Єлепомазання // Видання Верховного Архієпископа УГКЦ, 104-105.

³⁴¹ Пор. там само, 109.

ВИСНОВКИ

У цій науковій роботі було розглянуто низку концептуально важливих питань, котрі турбують сучасне суспільство. Зокрема, було встановлено, що найбільшою цінністю в бутті людини є не якість, а святість життя. Адже внаслідок науково-технічного прогресу відбувається не лише покращення умов та якості життя, а з'являються нові виклики, які творять замах на життя людини. Також характерною ознакою сучасного суспільства є викривлене розуміння моралі, внаслідок чого добрим вважається те, що є приємним. Натомість, страждання трактуються як тягар, якого необхідно позбутися. На думку прихильників евтаназії, це явище є однією із форм, як швидко можна позбавити страждання важкохворого пацієнта через прискорення його смерті. Досліджуючи явище проевтаназійної ментальності, ми аналізували документи Католицької Церкви, у яких говориться про значення та суть людських страждань. Окремо висвітлювали вчення св. Івана Павла II для того, щоб дати моральну оцінку явищу евтаназії. А також розглядали послання предстоятелів Церкви, у яких говориться про важливість духовного супроводу хворих для того, щоб допомогти недужим зрозуміти сенс життя та хвороби. Ще було досліджено праці сучасних богословів, у яких представлено пастирську працю медичного капелана для того, щоб зрозуміти, який вплив на хворого має присутність священика у лікарні.

Зокрема, у першому розділі ми розглянули етимологію терміну «евтаназія», щоб уникнути подальшої термінологічної плутанини. У визначенні цього терміну ми опирались на енцикліку *Evangelium vitae*, яка під евтаназією розуміє: «дію або бездіяльність, яка за своєю природою або через намір того, хто діє, призводить до смерті з метою припинення всіляких страждань»³⁴². Також у даному розділі було встановлено причини виникнення проевтаназійної ментальності, які полягають у викривленому розумінні свободи та моралі. Внаслідок чого акцент ставиться на якості людського життя. Ще було

³⁴² Див. Іван Павло II, Енцикліка *Evangelium Vitae*, § 65.

проаналізовано аргументи «за» і «проти» еутаназії. Окремо, було представлено думку прихильників еутаназії, які зазначають, що еутаназія є привілеєм людини скористатись правом на легку смерть, щоб не принижувати своєї гідності через переживання страждань. Натомість противники еутаназії є більш переконливі і зазначають, що життя особи є благом і страждання не може принизити гідність людської особи.

У другому розділі ми висвітлювали розуміння страждання і смерті крізь призму вчення Церкви. Зокрема, вдалось дослідити загальне значення терміну *страждання* та розглянути його з різних точок зору, а саме: медичної, психологічної, філософської та релігійної. Було встановлено, що основним проявом страждання є відчуття болю, яке має позитивний вплив на буття людини. Оскільки допомагає збагнути власну обмеженість та потребу в інших. Натомість важливість поняття *смерті* полягає в тому, що воно відображає рівень розвитку культури та її ставлення до життя, а також пригадує людині про кінець її земного існування, що спонукає задуматись над сенсом власного буття.

Висвітлюючи вчення Католицької Церкви про значення *страждання*, ми брали за основу апостольський лист *Salvifici doloris*, у якому св. Іван Павло II зазначає, що страждання має значення покарання лише тоді, коли пов'язане із провиною, однак не кожне страждання є наслідком провини³⁴³. У ході нашого дослідження було проаналізовано Догматичну конституцію про Церкву в сучасному світі *Lumen gentium*. У ній наголос ставиться на тому, що християни не можуть бути байдужими до страждання інших людей. В дослідженні встановлено, що страждання є не лише випробуванням для вірних, а є великою ласкою, бо вони уподібнюють їх до страждаючого Христа та допомагають протистояти злу. Для того, щоб чіткіше висвітлити вчення Церкви про важливість пастирської опіки хворих, ми брали до уваги послання Римських Архієреїв та предстоятелів УГКЦ. У своїх посланнях вони закликають опікуватись хворими людьми та виявляти до них любов і милосердя. Висвітлюючи вчення Церкви про значення смерті можна ствердити, що *смерть*

³⁴³ Пор. Иоан Павел II, *Salvifici doloris*, 11-16.

є наслідком гріхопадіння прародичів та означає розлучення душі з тілом. Правдиве розуміння смерті віднаходимо у Таїнстві Хрещення, де занурення є символом вмирання для гріха. Так само і смерть християнина є завершенням боротьби зі злом та поєднання з Богом. Також смерть є мірилом цінностей, бо нею вимірюється такі чесноти, як любов, вірність, мужність. Вона допомагає зрозуміти, чи людина вірить в Бога. Адже через приймання «мученицької» чи «природної» смерті вимірюється віра у Божу всемогутність³⁴⁴.

Також у цьому розділі було проаналізовано поведінку хворого в часі хвороби. В ході дослідження вдалося з'ясувати, що *хвороба* – це порушення життєдіяльності організму внаслідок впливу несприятливих чинників. А також оглянули базу основних потреб хворих у лікарні, беручи за основу схему ієрархії потреб психолога Абрахама Маслоу. Для того, щоб краще висвітлити стан хворого в часі недуги, зроблено аналіз його емоцій, бо саме вони виражають внутрішні переживання. Окрім цього було досліджено основні етапи прийняття хвороби, до яких належить: заперечення, злість, укладання угоди, депресія, розуміння та прийняття стану хвороби.

У третьому розділі розглядалось значення терміну *капелан*, що означає бути поруч, та встановлено основне завдання пресвітера у лікарні, яке полягає у тому, щоб бути присутнім біля хворого та допомагати йому знайти сенс у важких обставинах життя. Також досліджено якими рисами повинен володіти капелан для того, щоб успішно провадити пастирську діяльність серед недужих осіб. Ще вдалося висвітлити основні засоби, якими користується священник у лікарні для того, щоб налагодити дружні стосунки з хворим. До них належить: встановлення контакту через відвідини, комунікацію, мовчання, дотик. Теж у даному розділі досліджено вплив євангелізації на духовний супровід хворих, вершиною якої є молитва разом із хворим та приймання Святих Таїнств. Адже саме через них недужий може брати участь у Божому житті, отримати відпущення гріхів, що сприяє віднаходженню сенсу в житті та творенню правдивих стосунків з Богом та ближніми.

³⁴⁴ Пор. єпископ Олександр (Семенов Тянь-Шанський), Смерть и воскресение // сайт: *Православная энциклопедия «Азбука веры»*, < <https://azbyka.ru/smert-i-voskresenie> > (дата звернення 6.10.2018).

Результати цієї наукової роботи можуть бути корисні для подальших досліджень явища еутаназії, а також можуть використовуватись як посібник для ознайомлення з пасторальною діяльністю медичного капелана у лікарні. Оскільки, містить в собі не лише вчення Церкви, а й практичні поради, як опікуватися важкохворими людьми.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

ДЖЕРЕЛА

1. Иоан Павел II, Апостольское Послание *Salvifici doloris* [«Християнський смисл страдания»]. Сакнк-Петербург: Издательсто святого Петра 2001.
2. II Ватиканський Собор, Декрет про місійну діяльність Церкви *Ad Gentes* (7 грудня 1965).
3. II Ватиканський Собор, Душпастирська конституція про Церкву в сучасному світі *Gaudium et spes* (7 грудня 1965).
4. II Ватиканський Собор, Декрет про апостолят мирян *Apostolicam actuositatem* (18 листопада 1965).
5. II Ватиканський Собор, декрет про екуменізм *Unitatis redintegratio* (21 листопада 1964).
6. II Ватиканський Собор, Декрет про пастирське служіння єпископів *Christus Dominus* (28 жовтня 1965).
7. II Ватиканський Собор, Декрет про служіння і життя пресвітерів *Presbyterorum ordinis* (7 грудня 1965).
8. II Ватиканський Собор, Догматична конституція про Церкву *Lumen gentium* [«Світло народів»] (21 листопада 1964).
9. II Ватиканський Собор, Конституція про святу літургію *Sacrosanctum Concilium* (4 грудня 1963).
10. Йоан Павло II, *Evangelium vitae* [«Євангелія життя»], 1995.
11. Катехизм Католицької Церкви, Жовква: Місіонер 2002.
12. Кодекс Канонів Східних Церков, Львів: 1995.
13. Конгрегация по Вероучению, *Декларация об эвтаназии*. Сакнк-Петербург: Издательсто святого Петра 2002.
14. Папа Венедикт XVI, Енцикліка *Spe Salvi* [«Спасенні Надією»], Львів: Місіонер 2008.

15. Папа Франциск, Апостольське повчання *Evangelium Gaudium* [«Радість Євангелія»], Львів: Свічадо 2014.
16. Синод Єпископів УГКЦ, *Катехизм УГКЦ «Христос – наша Пасха»*, Львів: Свічадо 2012.

ОПРАЦЮВАННЯ

1. Августин Юзеф, *Таїнство сповіді* / перекл. Ю. Андрусів, Львів: Свічадо 2017.
2. Андріішин Людмила. – Брацюнь Олександра, *Психологічний супровід та духовна опіка паліативного пацієнта*, Львів: Друкарські куншти 2015.
3. Антюхина Алла, «Боль и страдание: философское осмысление» [PDF] // «Грамота» №4 (2013).
4. Бендик Мирон – УГКЦ Пасторально-Місійний відділ, *Місіологія*, Львів: Колесо 2013.
5. Боднар Мирослав, «Мова жестів: шляхи до взаєморозуміння», [PDF] // *Науковий вісник кафедри Юнеско КНЛУ*, серія «Філософія, Психологія, Педагогіка», вип.27, Київ: 2013.
6. Боднарівська В. та ін., *Допомога людині, яка знаходиться у стані шоку, стресу чи травми*, Київ: ФАСТПРИНТ 2015.
7. Бойко Ігор, «Біоетика. Скрипт для студентів», Львів: УКУ 2008.
8. Борисевич Надія, «Проблема легалізації евтанзії як законодавчого закріплення права пацієнта на гідну смерть» // *Медичне право України: правовий статус пацієнтів в Україні та його законодавче забезпечення (генезис, розвиток, проблеми і перспективи вдосконалення). Матеріали II Всеукраїнської науково-практичної конференції 17—18.04.2008*, м. Львів.
9. Ботвина Наталия, «Роль кінетичних невербальних засобів спілкування у міжнародній діловій комунікації», [PDF] // *Вісник Академії адвокатури України*, число I, Київ: 2009.
10. Боярський Н., «Евтаназія: правовий аспект» // *Матеріали міжнародної науково – практичної конференції «Біоетика в системі охорони здоров'я і медичної освіти»*, Львів: 2009.

11. Войцехівська Н., «Мовчання як комунікативно значущий знак у конфліктному діалогічному дискурсі», [PDF] // *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*, серія «Філологія», випуск 8, Одеса: 2014.
12. Гавриш Марія, «Невербальна комунікація: мовчання як соціальний знак», [PDF] // *Мова і суспільство*, вип.6 Львів: 2015.
13. Генеральний секретаріат у справах Євангелізації, *Що означає Євангелізація?*, Львів: Скриня 2013.
14. Герич І., Етичний кодекс лікаря, Львів: «Галицька видавнича спілка», 2008, стаття 1.
15. Герменюк М., «Ні – евтаназії»// *Матеріали міжнародної науково – практичної конференції «Біоетика в системі охорони здоров'я і медичної освіти»*, Львів: 2009.
16. Грецько М., «Евтаназія: за чи проти?», *Матеріали міжнародної науково – практичної конференції «Біоетика в системі охорони здоров'я і медичної освіти»*, Львів: 2009.
17. Добош Михайло, *Догматичне Богослов'я Католицької Церкви*, Львів: Стрім 1994.
18. Дробик Оксана, *Паліативна допомога як протидія евтаназії*, Львів: Друкарські куншти 2011.
19. Иванюшкин А., *Смерть и умирание. Эвтаназия* // Введение в биоетику: учебное пособие, Москва 1998.
20. Калинеченко Тетяна – Коханчук Руслан, *Бути поруч. Основи військового капеланства для військових і волонтерів* [PDF], Київ: Київське Богоявленське Ставропігійске Брацтво.
21. *Квітна тріодь*, Вознесіння Господа нашого Ісуса Христа, кондак празника // *Молитвослов. Часослов – Октоїх – Тріодь – Мінея*, Рим – Торонто: Видавництво ОО. Василян 1990.
22. Комісія УГКЦ у справах душпастирства охорони здоров'я, *Душпастирство ВІЛ-інфікованих та хворих на СНІД*, Тернопіль, 2014.

23. Кость Ірина, «СТРАЖДАННЯ КРИЗЬ ПРИЗМУ ФРАЗЕОЛОГІЇ» [PDF] // *Наукові записки Ужгородського Національного Університету, серія «Філологія», вип. 19, Ужгород: 2009.*
24. Кость О. «Проблема евтаназії в контексті біоетики. Альтернатива евтаназії паліативне лікування», *Матеріали міжнародної науково – практичної конференції «Біоетика в системі охорони здоров'я і медичної освіти», Львів, 2009.*
25. Коханчук Руслан, *Душпастирська опіка військових, 2-е вид., Київ: 2004.*
26. Кравчук С., «Психологічні особливості депресивності та емоційної нестійкості середнього віку» [PDF] // «Аксиома». Випуск 28 (2015).
27. Кришталь Галина *Евтаназія в контексті права на гідну смерть // Гідність людського тіла №4/ Упоряд. Петро Гусак. Львів: 2004.*
28. Легун Олена, «Сенс життя і філософія смерті» // *Збірник наукових праць К-ПНУ імені Івана Огієнка. Проблема сучасної психології, вип. 20, 2013.*
29. Лігуорі Альфонс, *Молитва могутній засіб Спасіння / перекл. з італійської М. Щудло, Канада: Йорктон 1962.*
30. Львівська архиєпархія УГКЦ, Комісія душпастирства охороги здоров'я, «Я був хворий і ви відвідали мене», Львів: Друкарські куншти, 2009.
31. Ляхович Діонісій, *А коли ви молитесь, Львів: Місіонер 1995.*
32. Мамедов Владимир – Каландарі Н., «Евтаназія, або "смерть за власним бажанням"» // *Науково-практичний журнал «Медичне право» 2 (2013).*
33. Мартін Р., *Прагнення пізнати Бога. Практична допомога під час особистої молитви, Львів: 1994.*
34. Матеріали науково- практичної конференції, *Психологічні розлади серед населення України: роль і завдання церкви відповідальність держави і суспільства, Івано- Франківськ 2006.*
35. Матеріали науково-практичної конференції, *Психологічні розлади серед населення України: роль і завдання церкви відповідальність держави і суспільства, Івано- Франківськ 2006.*
36. Мірошниченко Олександр, «Евтаназія та право людини на життя у міжнародному та національному праві» // *Форум права 3 (2012).*

37. *Морально-аскетичні твори Василія Великого* / перекл. з давньогрецької Л. Звонська, Львів: Свічадо 2006.
38. МФБ Карітас Україна, *«Любов'ю служить один одному. Посібник для організації соціального служіння у парафіях»*, Львів: Логос 2017.
39. Мяловицька Наталія, *«Евтаназія: право на життя»* // *Науковий вісник Ужгородського національного університету*, число I, серія «Право», вип. 23, 2013.
40. Ольхович Ольга, *«Невербальна комунікація як складова міжкультурної компетентності»*, [PDF] // *Наукові записки Національного університету "Острозька академія"*, серія «Філологія», вип. 11, Тернопіль: 2009.
41. Онуфрієнко Галина – Черневич Анастасія, *«Термін комунікація в поняттєвому вимірі й лінгвістичному контексті»*, [PDF] // *Вісник Національного університету Львівська політехніка*, серія «Проблеми української термінології» №675, Львів: 2010.
42. Остап'юк Л. – Олійник С. – Логін А – Січкарик Іван, *Душпастирство ВІЛ-інфікованих та хворих на СНІД*, Тернопіль: 2014.
43. Панграцці Арнальдо – Комісія УГКЦ у справах душпастирства охороги здоров'я. *Слідами доброго самарянина*, Львів: Друкарські куншти, 2015.
44. Панграцці Арнальдо, *Біль не триватиме вічно*, Львів: УКУ, 2018.
45. Панграцці Арнальдо, *Будь соняшником біля плакучих верб*, Львів: Друкарські куншти, 2013.
46. Панграцці Арнальдо, *Допоможи мені сказати прощавай: Взаємодопомога в жалобі за померлими та при інших втратах* / перекл. Наталія Чернявська, Львів: УКУ 2016.
47. Папа Венедикт XVI, *«Священик як знаряддя милосердної любові Бога»* // *Мистецтво сповіді. Порадник* / упоряд. Ю. Августин, Львів: Скриня 2014.
48. Пірен Марія, *Соціологія релігії*, Київ: «Персонал» 2008.
49. Проблема самоубийства в трудах філософів, соціологів, психотерапевтів и в художественних текстах // *Суїцидологія: Прошлое и настоящее*, Москва: 2001.

50. Рапаєва М., «Евтаназія у сучасному суспільстві та перспективи її доцільності в Україні» // *Юридична наука* 12 (2014).
51. Рацінгер Йозеф, *Бог і світ* / перекл. Наталії Лозинської, Жовква: Місіонер 2009.
52. Рацінгер Йозеф, *Вступ до Християнства*, Львів: Місіонер 2008.
53. Спанйоло А. – Саккіні Д. – Пеннаккіні М., «Біоетика завершальної фази життя». *Біоетика*, Львів: Медицина і право».
54. Стоцький Ярослав, *Психологія релігії. Курс лекцій*, Тернопіль: 2011.
55. Терешкевич Галина, *Біоетика в системі охорони здоров'я і медичної освіти*, Львів: «Світ» 2008.
56. Тихонова Ирина, «Проблема смерти в філософській антропології» // *Вестник ВГУ* (Воронежский государственный университет) Філософія вип. 1, 2015.
57. *Требник*, Чин Сповіді // Видання Верховного Архієпископа УГКЦ, Львів: Свічадо 2017.
58. Тхоржевський А., «Юридичні та моральні аспекти евтаназії», *Матеріали міжнародної науково – практичної конференції «Біоетика в системі охорони здоров'я і медичної освіти»*, Львів: 2009.
59. Утченко С. (ред.), Цицерон, «*О старосте О дружбе О обязанностях*» , Москва «Наука» 1974.
60. Федорів Юрій, *Пояснення Церковних Богослужень і Святих Тайн*, Торонто 1976.
61. Фрасинюк Наталія, «Терпіння як предмет соціального пізнання у філософії та релігії» [PDF] // «*Studia Linguistica*». Випуск 5 (2011).
62. Харлан Антоніна, «Особливості вербальної комунікації», [PDF] // *Обрії друкарства* №1 (2015).
63. Шадюк Тамара, «Категорія Стражденність В. Г. Нестеренка в Світлі сучасної екзистенціальної антропології» [PDF] // серія «Філософія». Випуск 9 (2011).
64. Шевців Іван, *Добре себе тримання: Етикет для священика*, Львів: «Свічадо» 2015.

65. Шевчук Святослав (ред.), *Життя у Христі: Моральна катехиза*, Львів: 2004.
66. Шопенгауер Артур, *Дополнение к учению о ничтожествосуществования* // *Собрание сочинений*, т. 5, Москва 2001.
67. Шпачук А., «Евтаназія: правові та етичні аспекти» // *Вісника Академії адвокатури України*, число III, серія «Студентське наукове життя», вип. 25, 2012.
68. Шпидлик Тома, *Молитва согласно преданию Восточной Церкви* / перевод с італ. Н. Костомаровой; под редакцией В. Зелинского – Москва: Дарь 2011.
69. Шпідлік Тома, *Як ми молимося* / перекл. М. Говгери - Рим: Духовність 1.
70. Ярошенко Тетяна, «Страждання, як сучасна проблема філософсько-гуманітарногознання» [PDF] // *Вісник Львівського університету. Серія філософських наук*. Випуск 6 (2004).
71. Ярощук Ірина, «До питання про визначення понять спілкування, комунікація та їхнє співвідношення», [PDF]// *Масова комунікація: історія, сьогодення, перспективи : наук.-практ. журн. – Луцьк : Волин. нац. ун-т ім. Лесі Українки*, 2012. – Вип. 1 (1).
72. Платон, *Сочинение в четырех томах*, перекл. В. Асмус за наук. ред. А. Лосева – В. Асмус, Санкт-Петербург: издательство Олега Абышко, 2007.
73. Аристотель, *Політика: Книга сьома, 10-12* / перкл. з давньгрецької О. Кислюк, Київ 2000.
74. .Кіцера Олександра, «Клятва Гіпократата і сучасна медицина» / *Матеріали міжнародної науково – практичної конференції «Біоетика в системі охорони здоров'я і медичної освіти»*, Львів: 2009.
75. Герич І. (ред.), *Етичний кодекс лікаря*, Львів: Галицька видавнича спілка 2008.
76. Папська Рада у Справах Душпастирства охорони здоров'я, *Хартія працівників охорони здоров'я*, Ватикан 1995.
77. Бекон Френціс, *Сочинения в двух томах* / перекл. Н. Федорова за наук. ред. А. Субботина, Москва: «Мысль». 1977.

ДОВІДКОВА

1. Бусел В., *Великий тлумачний словник сучасної української мови*, Київ 2001.
2. Петровський Борис, *Большая Медицинская Энциклопедия*, т. 27, Москва: 1986.
3. Сухарев Александр, *Российская юридическая энциклопедия*. Москва: Инфра-М, 1999.
4. УСЕ Універсальний словник енциклопедія / Гол. Ред. Ради чл.-кор. НАНУ М, Попович. – 4-те вид. перероб., доп. – Видавництво «Тека», 2006.
5. Яременко В – Сліпушко О., *Новий тлумачний словник Української мови 1-3 том*, Київ: Аконіт, 2005.
- 6.

ІНТЕРЕНТ ДЖЕРЕЛА

1. <<http://zdorovia.ugcc.org.ua/poslannya-papy-frantsyska-z-nahody-26-dnya-hvoroho-11-lyutoho-2018-r-b/>> (дата звернення: 2.10.2018).
2. «20 АРГУМЕНТІВ ПРОТИ ЕВТАНАЗІЇ» // сайт: *Католицький оглядач*, 27 вересня 2016, < <http://catholicnews.org.ua/20-argumentiv-proti-evtanaziyi>> (дата звернення: 25.04.2018).
3. «20 АРГУМЕНТІВ ПРОТИ ЕВТАНАЗІЇ» // сайт: *Католицький оглядач*, 27 вересня 2016, <<http://catholicnews.org.ua/20-argumentiv-proti-evtanaziyi>> (дата звернення:25.04.2018).
4. Альошина Татяна., «Евтаназия. Аргументы за и против» // сайт: Манорама, 30 січня 2014, <<https://www.manorama.ru/article/Evtanaziya.html>> (дата звернення: 24.04.2018).

5. Баум Зигмунтом, «Емоційний контакт робить наше спілкування багатограним і неповторним» //сайт: *Galinfo*, 10 вересня 2013, <https://galinfo.com.ua/photo/emotsiynyy_kontakt_robyt_nashe_spilkuvannya_bagatogrannym_i_nepovtornym_iz_lektsii_postmodernista_zygmunta_bau_ma_141677.html> (дата зверення: 16.11.2018).
6. Бойко Ігор, «Культура життя і культура смерті у сучасному суспільстві» // сайт: *Християнин і Світ*, <<http://www.xic.com.ua/z-zhyttja/21-problema/83-kultura-zhyttja-i-kultura-smerti-u-suchasnomu-suspilstvi>> (дата звернення: 22.04.2018).
7. Горбань Наталія, «Духівники твого міста: медичний капелан про те, коли не варто говорити» // сайт: *Твоє місто*, <http://tvoemisto.tv/exclusive/duhivnyky_tvogo_mista_medychnyy_kapelan_volodymyr_moshchych_pro_chudo_hreshchennya_ta_basketbol_70213.html> (дата звернення: 14.11.2018).
8. єпископ Олександр (Семенов Тянь-Шанський), Смерть и воскресение // сайт: *Православная энциклопедия «Азбука веры»*, <<https://azbyka.ru/smert-i-voskresenie>> (дата звернення 6.10.2018).
9. Звернення Архієпископа Львівського Кир Ігоря про важливість уділення Святих Таїнств хворим. <<http://zdorovia.ugcc.org.ua/zvernennya-arhiyepiskopa-lvivskogo/>> (дата звернення: 3.10.2018).
10. Звернення Блаженнішого Любомира до вірних КГВА з нагоди Дня хворого 14 травня 2006 р., <<http://zdorovia.ugcc.org.ua/zvernennya-blazhennishoho-lyubomyra-do-virnyh-khva-z-nahody-dnya-hvoroho-14-travnja-2006-r/>> (дата звернення: 2.10.2018).
11. Звернення Блаженнішого Любомира до вірних КГВА з нагоди Дня хворого 16 квітня 2007 р., <<http://zdorovia.ugcc.org.ua/zvernennya-blazhennishoho-lyubomyra-do-virnyh-khva-z-nahody-dnya-hvoroho-16-kvitnya-2007-r/>> (дата звернення: 2.10.2018).
12. Левенштейн В. (Сева Новгородцев), «“Осторожно, люди!”: пять этапов умирания по Кюблер-Росс» // сайт: *BBC News*, 26 серпня 2014,

- <https://www.bbc.com/russian/blogs/2014/08/140826_blog_seva_novgorodse_y> (дата звернення: 20.10.2018).
13. Мазурик Марія, «Смерть як відкриття нових горизонтів бачення для людини» // *Електронний науковий архів Науково-технічної бібліотеки Національного університету "Львівська політехніка"*, 2013, <<http://ena.lp.edu.ua/bitstream/ntb/21231/1/10-52-58.pdf>> (дата звернення 29.10.2018).
14. Мартінееллі Рафаелле, «Що відбувається під час і після смерті» // *Credo*, 6 листопада 2009, <<http://credo.pro/2009/11/7919>> (дата звернення: 29.10.2018).
15. Миколюк О., «Як священник допоможе лікарю? В Україні готують законодавче поле для впровадження капеланства в усіх сферах. Почати хочуть із лікарняних закладів» // сайт: *День*, 9 лютого 2016, <<https://day.kyiv.ua/uk/article/cuspilstvo/yak-svyashchenyk-dopomozhe-likaryu>> (дата звернення: 10.11.2018).
16. Павлишин Наталія, «Медичні капелани. Ті хто завжди поруч» // сайт: *Дивен Світ*, 27 квітня 2017, <<https://dyvensvit.org/statti/rozmovy/1007681/>> (дата звернення: 3.11.2018).
17. Пасічник М, «Емоційний контакт у сім'ї та психічний розвиток дітей» // сайт: *teacher.at.ua*, 16 листопада 2012, <http://teacher.at.ua/publ/emocijnij_kontakt_u_sim_ji_ta_psihichnij_rozvitok_ditej/22-1-0-12407> (дата звернення: 16.11.2018).
18. Пастирське слово Блаженнішого Святослава про дар осіб з розумовою неповносправністю, 18 вересня 2013 р., <<http://zdorovia.ugcc.org.ua/pastyrskie-slovo-blazhennishoho-svyatoslava-pro-dar-osib-z-rozumovoyu-nepovnospravnistyju/>> (дата звернення: 2.10.2018).
19. Послання Папи Бенедикта XVI на XVIII Всесвітній День Хворого 11 лютого 2010 року, <<http://zdorovia.ugcc.org.ua/poslannya-papy-benedykta-xvi-na-hviii-vsesvitnij-den-hvoroho-11-lyutoho-2010-roku/>> (дата звернення 2.10.2018).

20. Послання Папи Бенедикта XVI на XIX Всесвітній День Хворого 11 лютого 2011 року, <<http://zdorovia.ugcc.org.ua/poslannya-papy-benedykta-xvi-na-hih-vsesvitnij-den-hvoroho-11-lyutoho-2011-roku/>> (дата звернення 2.10.2018).
21. Послання Папи Бенедикта XVI на XXI Всесвітній День Хворого 11 лютого 2013 року, <<http://zdorovia.ugcc.org.ua/poslannya-papi-benedikta-xvi-na-hhi-vsesv/>> (дата звернення: 2.10.2018).
22. Послання Папи Франциска з нагоди 26 Дня хворого 11 лютого 2018 р.,
23. Послання Папи Франциска з нагоди XXIV Всесвітнього Дня Хворого 2016 р., <<http://zdorovia.ugcc.org.ua/poslannya-svyatishoho-ottsya-frantsyska-z-nahody-xxiv-vsesvitnoho-dnya-hvoroho-2016/>> (дата звернення: 2.10.2018).
24. Послання Папи Франциска з нагоди XXV Всесвітнього Дня Хворого 2017 р., <<http://zdorovia.ugcc.org.ua/poslannya-papy-frantsyska-z-nahody-xxv-dnya-hvoroho/>> (дата звернення: 2.10.2018).
25. Послання Папи Франциска з нагоди XXII Всесвітнього дня хворого 2014, <<http://zdorovia.ugcc.org.ua/poslannya-papy-frantsyska-z-nahody-hhii-vsesvitnoho-dnya-hvoroho-2014/>> (дата звернення: 2.10.2018).
26. Послання Папи Франциска з нагоди XXIII Всесвітнього дня хворого 2015 р., <<http://zdorovia.ugcc.org.ua/poslannya-papy-frantsyska-na-hhiii-vsesvitnij-den-hvoroho-2015-r/>> (дата звернення: 2.10.2018).
27. Православний оглядач, «Що таке культура смерті» // сайт: *Православний оглядач*, 24 серпня 2014, <http://pravoslavnews.com.ua/articles/kultura_smerti> (дата звернення: 20.04.2018).
28. Сабат Петро, *Які ліки пропонує Церква хворій людині?* [Audio] // сайт: *Радіо Воскресіння*, 1 квітня 2013, <<http://www.rr.lviv.ua/podcasts/yaki-liku-proponuje-tserkva-hvorij-lyudyni/>> (дата звернення: 30.11.2018).
29. Салій Яцек, «П'ЯТА ЗАПОВІДЬ: Не вбивай» // сайт: *Проповідник*, 2016, <<https://propovidnyk.com.ua/o-yatsek-salij-pyata-zapovid-ne-vby-vaj/>> (дата звернення: 24.04.2018).

30. Сус Степан , «Десять тез військового капелана про те, що означає "бути поруч"» // сайт: *Інформаційний ресурс УГКЦ*, 9 грудня 2009, <http://news.ugcc.ua/articles/desyat_tez_v%D1%96yskovogo_kapelana_pro_te_shcho_oznachaie_buti_poruch_78271.html> (дата звернення: 3.11.2018).
31. Терезі О., «Етико-правовий вимір евтаназії» // сайт: *Наукова спільнота*, 22 грудня 2017, <<http://www.spilnota.net.ua/ua/article/id-2243/>> (дата звернення: 20.03.2018).
32. Уер Калліст, «"ПРИДИ С МИРОМ": ТАЙНА СМЕРТИ И ВОСКРЕСЕНИЯ» // сайт: *Православная энциклопедия «Азбука веры»*, <https://azbyka.ru/otechnik/Kallist_Uer/vnutrennee-tsarstvo/2> (дата звернення: 7.10.2018).
33. Федько Володимир., *Абрахам Маслоу - теорія ієрархії потреб*, / сайт: *Народний оглядач*, 27 березня 2016, <<https://www.ar25.org/article/abraham-maslou-teoriya-iyerarhiyi-potreb.html>> (дата звернення: 19.10.2018).
34. Циолковський Константин, «Радость смерти. Заблуждения верующих и неверующих», *Космическая философия*, 6 лютого 2015, <<http://tsiolkovsky.org/ru/kosmicheskaya-filosofiya/radost-smerti/>> (дата звернення: 1.11.2018).
35. Чемпен Гарф, «П'ять мов любові» // <<http://megasite.in.ua/20688-vchimo-movi-lyubovi-chastina-6-fizichnijj-kontakt-p-yat-mov-lyubovi-geri-chepmen-taktilni-vidchuttya-poradi-psihologa.html>> (дата звернення: 16.11.2018).
36. «*Euthanasia and physician assisted suicide*» // сайт: *BBC*, <<http://www.bbc.co.uk/ethics/euthanasia/>> (дата звернення: 20.03.2018).
37. «*Living wills*» // сайт: *BBC*, <<http://www.bbc.co.uk/ethics/euthanasia/overview/livingwills.shtml>> (дата звернення: 22.04.2018).
38. Brown Gary, «*Why Physical Touch Is So Important in Relationships*» // сайт: *drgarybrowntherapy*, 11 липня 2017, <<https://drgarybrowntherapy.com/physical-touch-important-relationships/>> (дата звернення: 16.11.2018), [Переклад власний].

39. Chaplaincy. The role of the chaplain» // сайт: *Cambridge University Hospitals. Improving people's quality of life through innovative and sustainable healthcare*, <<https://www.cuh.nhs.uk/chaplaincy/role-chaplain>> (дата зверення: 14.11.2018) [переклад власний].
40. Encyclopedia of Death and Dying, «Euthanasia» // сайт: *Encyclopedia of Death and Dying*, 18 грудня 2011, <<http://www.deathreference.com/En-Gh/Euthanasia.html>> (дата зверення: 25.04.2018) [переклад власний].
41. Essays К. (November 2013). Arguments Against Euthanasia Analysis Philosophy Essay. Retrieved from <https://www.ukessays.com/essays/philosophy/arguments-against-euthanasia-analysis-philosophy-essay.php?vref=1> (дата зверення 26. 04.2018) [переклад власний].
42. Fishben M., «Medical Definition of Pathology» // сайт : *MedicineNet.com*, 13 травня 2016, <<https://www.medicinenet.com/script/main/art.asp?articlekey=6387>> (дата зверення 22.10.2018) [переклад власний].
43. Kevorkian Jack, «Top 10 Reasons Euthanasia Should Be Legal Everywhere» // сайт: *Listland*, 14 жовтня 2014, <www.listland.com/top-10-reasons-euthanasia-should-be-legal-everywhere/> (дата зверення: 24.04.2018) [переклад власний].
44. MORRIS M., «10 Arguments For Legalizing Euthanasia» // сайт: *Listverse*, 12 вересня 2013, <<https://listverse.com/2013/09/12/10-arguments-for-legalising-euthanasia/>> (дата зверення: 25.04.2018) [переклад власний].
45. Pesch B., «Arguments against euthanasia» // сайт: *Pacific Daily News*, 8 листопада 2015, <www.guampdn.com/story/opinion/columnists/2015/11/08/arguments-against-euthanasia/75387278/> (дата зверення 26.04.2018) [переклад власний].
46. Sutton A., «Arguments For and Against Euthanasia» // сайт: *CARE*, <https://www.care.org.uk/sites/default/files/Euthanasia_briefing.pdf> (дата зверення: 24.04.2018) [переклад власний].

-
47. Torrey Trisha, «Dos and Don'ts for Visiting Patients in the Hospital» // сайт: *Verywellhealth*, 17 серпня 2017, <<https://www.verywellhealth.com/the-dos-and-donts-of-a-hospital-visit-2614912>> (дата звернення: 15.11.2018) [переклад власний].